

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

C. V. BRAMSNÆS · V. VILLADSEN · F. ZEUTHEN

REDAKTØR: CARL IVERSEN

*

1942

80. BIND · 3. HEFTE

*

INDHOLD:

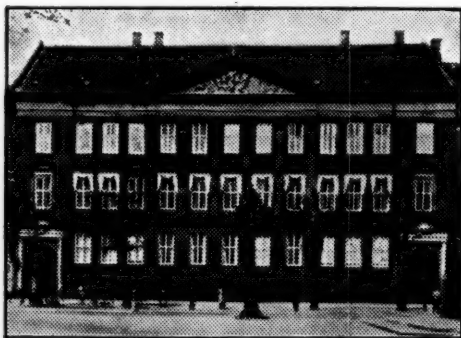
	Side
VALUTAPOLITIK. Af <i>Poul Nyboe Andersen</i>	189
EN DYNAMISK TEORI FOR PRISDANNELSESPRO- CESSEN UNDER TILBUDSDUOPOL. Af <i>Erich Schneider</i>	210
PROBLEMER VEDRØRENDE ARBEJDSMARKEDETS FREMTIDIGE ORDNING. Af <i>Thorkil Kristensen</i> . 233	
BOGANMELDELSE (se Omslagets 3. Side).....	248

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN · MCMXLII

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

AKTIEKAPITAL: KRONER 50.000.000,-
RESERVEFOND: KRONER 34.000.000,-

**Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.**

44 Filialer i København og Omegn - 53 Filialer i Provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og baandlagte Kapitaler modtages til Forvaltning. Reglement tilsendes paa Forlangende. (Telf. 6500, Lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i Opbevaringsdepot. (Gebyr 50 Øre aarligt af 1000 Kr. nom. Beløb. Min. 2 Kr.).

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXER udlejes.

HUSLEJEINDBETALINGER modtages.

Alle Forespørgsler besvares omgaaende af vore Afdelinger og af vort Hovedkontor
Central **6500** Lokal **65**.

Telegram-Adresse: **LANDMANDSBANK**

VALUTAPOLITIK

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING DEN 9. FEBRUAR 1942

AF POUL NYBOE ANDERSEN

VALUTAPOLITIK vil sige Statens eller Nationalbankens Indgreb i den Maade, hvorpaa Betalingsbalancens Ligevægt tilvejebringes. De, der agter at købe og sælge Valuta i en bestemt Periode, vil ved dennes Begyndelse have dannet sig visse Forestillinger om Valutakursernes sandsynlige Bevægelse i Periodens Løb og vil paa dette Grundlag lægge saa at sige et Budget over de Valutamængder, de ønsker at købe eller sælge til de ventede Kurser, og eventuelt desuden tænke over, hvordan de vil disponere, saafremt Kurserne skulde udvikle sig anderledes end ventet. Der vil m. a. O. danne sig Udbuds- og Efterspørgselskurver for Valuta ex ante for at bruge det af svensk dynamisk Teori benyttede Udtryk.

Det skulde være mere end mærkeligt, om der i disse Forhaandsforventninger bestod nogen Ligevægt mellem de til en bestemt Kurs efterspurgte og udbudte Mængder, der beror paa et meget stort Antal Forretningsfolks og Institutioners indbyrdes uafhængige Dispositioner. Alligevel maa der ved Periodens Slutning, naar man gør den faktiske Valutaomsætnings Regnskab op, vise sig at være købt og solgt lige meget, efter som Køb og Salg jo kun er den samme Transaktion set fra to Sider. Uligevægten mellem Udbud og Efterspørgsel maa altsaa være blevet forvandlet til en Ligestorhed eller Balance mellem Køb og Salg. Det er de Processer, der opstaar af Spændingsforholdet mellem Planerne og deres Virkeliggørelse, mellem ex ante og ex post paa Valutamarkedet, som udgør Valutapolitikens Arbejdsfelt.

Lad os nu tænke os, at der paa en bestemt Tid hersker Uligevægt mellem Udbud og Efterspørgsel efter Valuta. Er f. Eks. den udbudte Mængde større end den efterspurgte til de hidtil gældende

Kurser, vil der ske ét af to: Enten vil Valutakurserne falde, eller ogsaa maa den overskydende Mængde optages til praktisk talt uforandrede Kurser af private eller offentlige Institutioner. Er omvendt den efterspurgte Mængde størst, maa enten Kurserne stige eller Valuta fremskaffes til den hidtidige Kurs fra private eller offentlige Valutareserver.

Man kan da sondre mellem to principielt forskellige Tilpasningsformer: at lade Ligestorheden fremkomme gennem Svingninger i Kursen eller at tilvejebringe den ved uforandrede Kurser gennem andre Midler. Det første er ensbetydende med, at man lader Kursen indstille sig der, hvor de bestaaende Udbuds- og Efterspørgselskurver skærer hinanden. Det sidste betyder, at man forskyder Udbuds- og Efterspørgselsfunktionernes Beliggenhed og eventuelt tillige ændrer deres Form, saaledes at Skæringspunktet bliver der, hvor Kursen i Forvejen var. Vi gør her den som Regel urealistiske Forudsætning, at de udenlandske Valutakurser kan repræsenteres af Kursen paa et enkelt Land, idet de alle bevæger sig parallelt. I saa Fald bliver Forskellen mellem de to Metoder ensbetydende med et Valg mellem faste og svingende Vekselkurser. I Virkeligheden er det dog mindre simpelt. For det første kan der under Guldfoed, der dog sædvanligt karakteriseres som et System med faste Valutakurser, forekomme Udsving indenfor Guldpunkterne, og disse Svingninger er ganske vist kun smaa, men dog af særdeles stor Betydning for hele Guldfoedens Mekanisme. Dernæst kan der under Papirfoed ske Forskydninger mellem de udenlandske Valutaer indbyrdes, saaledes at det ikke bliver muligt at fastholde alle Valutakurser uforandret i Forhold til den indenlandske Mønt. Og endelig er det af allerstørste Betydning, hvilken Form for Ligevægt der kommer ud af Tilpasningsprocessen. Et er, at Resultatet altid maa blive en Ligestorhed *ex post* mellem de købte og solgte Valutamængder opgjort for en Periode af vilkaarlig Længde. Men noget andet er, om der ogsaa fremkommer en Tendens til Ligevægt *ex ante* i Udbydernes og Efterspørgerenes Planer for den følgende Periode, og i saa Fald hvor lang denne Periode er.

Begrebet valutarisk Ligevægt tager sig ret forskelligt ud fra et Korttidssynspunkt og paa længere Sigt. Man kan tale om Ligevægt paa Valutamarkedet, naar der hverken er Tendens til Forandring i Valutakursernes eller i Valutareservens Størrelse. Men en saadan Korttidsligevægt kan skyldes forskellige Aarsager. Den kan bero paa Overensstemmelse ved de givne Kurser mellem Udbud

og Efterspørgsel af Valuta fra saavel de løbende Indtægter og Udgifter som fra de egentlige Kapitalindtægter og Kapitaludgifter. I saa Fald er Ligevægten ogsaa paa længere Sigt stabil, idet der ingen Forandring vil ske med Landets samlede Gæld eller Tilgodehavende overfor Udlandet. Men Korttidsligevægten kan ogsaa være opstaaet ved, at Valutarenserven kun holdes uforandret ved en Strøm af udenlandske Laan eller Laangivning til Udlandet. Saa vil der ske Forandringer i Gældsbalancen i negativ eller positiv Retning, og selv om saadanne Forskydninger under iøvrigt gunstige Betingelser kan foregaa i lange Aaremaal, uden at Tilstanden føles som ustabil — jfr. Danmarks stadige Gældsættelse i mere end en Menneskealder forud for 1914 — er der dog efter Sagens Natur Grænser for, hvor megen Gæld eller hvor store Tilgodehavender et Land kan skaffe sig. Uligevægten vil vise sig, saa snart det frie Kapitalmarked af en eller anden Aarsag ophører at fungere.

En Korttidsligevægt paa Valutamarkedet kan saaledes meget vel forenes med Uligevægt paa længere Sigt. Det omvendte kan ogsaa tænkes, idet Kapitalbalancen kan holdes uforandret som Helhed, uanset at der sker Forskydninger imellem de likvide Tilgodehavender — Valutarenserven — og de faste Laan.

Det bliver derfor en kompliceret Sag at undersøge, om en bestemt Foranstaltning bidrager til at skabe Ligevægt paa Valutamarkedet. Som Regel er nemlig Korttidsvirkningerne iøjnefaldende, medens Langtidstendenserne virker mere i det skjulte, skønt de godt kan være lige saa betydningsfulde. Det er uden Tvivl lettere at karakterisere de valutapolitiske Midler efter, om de bygger paa faste eller svingende Valutakurser, men det synes til Gengæld af større Interesse at sondre mellem, om de bidrager til at skabe Ligevægt — og da i hvilken Betydning af dette Ord — eller om de lader de egentlige Aarsager til en uligevægtig Tilstand uberrørt eller maaske endog paa kortere eller længere Sigt forstærker dem.

Denne Deling gaar ganske paa tværs af Sondringen mellem faste og svingende Valutakurser. Har man faste Kurser som f. Eks. under Guldfod, vil Betalingsbalancen kunne udlignes ved Guldbevægelser. Men der er en afgørende Forskel paa, om Guld blot bruges til at udfylde et Hul paa Balancen, eller om det tjener til at udløse saadanne Ændringer i den indre Økonomi, at Aarsagerne til Uligevægten fjernes, saa Guldforsendelserne derigennem gør sig selv overflødige. Har man omvendt svingende Kurser som i Danmark fra 1914—1926, kan Variationerne under visse Om-

stændigheder bringe Ligevægt til Veje, naar den er blevet forstyrret ved en Ændring i Forholdet mellem Udbud og Efterspørgsel. Men under andre Betingelser vil selve Kursbevægelsen ned eller op udløse dynamiske Reaktioner hos Udbydere og Efterspørgere, saaledes at selve Kurverne og dermed Ligevægtpunktet hele Tiden forskyder sig.

Hvad enten man ser tilbage paa den historiske Udvikling i de sidste Aartier eller prøver at se frem til de Spørgsmaal, der skal klares i de kommende Aar, synes denne Ligevægtsbetragtning at være det mest frugtbare Udgangspunkt, man kan vælge for sin Analyse. En Ting er, at man aldrig vil kunne opfinde noget Valutasystem, der fungerer lige godt, hvilke Ændringer der end sker i Samfundets almindelige Struktur og politiske Indstilling. Noget andet er, om et System under givne Samfundstilstande er i Stand til at hvile i sig selv. Man maa i det mindste kunne forlange af enhver Valutapolitik, at den skal kunne fungere tilfredsstillende, saa længe der ikke sker større Forandringer i de ydre Vilkaar. Det bør ikke være saadan, at der kræves ekstraordinære Forholdsregler for at genoprette Ligevægten, naar det kun er mere normale og tilfældige Forstyrrelser, der har bragt den i Uorden, men Systemet maa selv i Forbindelse med den givne Samfundsstruktur kunne overvinde saadanne kritiske Situationer.

Saalænge denne Betingelse ikke er opfyldt, savnes den første Forudsætning, for at stabile Valutaforhold kan tilvejebringes. Det er altsaa en nødvendig Betingelse. Den er derimod ikke tilstrækkelig til at sikre Stabiliteten. Hertil kræves naturligvis ogsaa en vis social, politisk og teknisk Ligevægt, saaledes at Samfundsstrukturen ikke er undergivet altfor hyppige og voldsomme Forskydninger, som intet Valutasystem kan følge med til. Dette andet Ligevægtsvilkaar har ganske givet ikke været opfyldt i den sidste Menneskealder, og om det bliver det i Fremtiden, kan man ikke vide noget som helst om. Derfor kan man ikke i dette Øjeblik besvare Spørgsmaalet, som det i Reglen formuleres: Hvilket Valutasystem vil svare til Fremtidens Samfundsorden? I Stedet maa det vendes om og lyde saaledes: Under hvilke Samfundstilstande kan dette eller hint Valutasystem overhovedet fungere? Det er dette sidste, jeg skal forsøge at belyse ved en Gennemgang af nogle typiske Former for Valutapolitik. —

Førkrigstidens Guldmøntfod var et internationalt Valutasystem, som under liberalistiske Samfundstilstande besad en ganske effektiv Tilpasningsevne. En Uligevægt mellem Udbud og

Efterspørgsel paa Valutamarkedet kunde medføre Guldfor­sendelser, der atter vilde føre til en dobbeltsidig Tilpasningsproces. Det guldafgivende Land vilde faa Pengeknaphed, højere Rentefod, lavere Indtægtsniveau og dermed en aktiv Byttebalance overfor Udlandet. Det guldmodtagende Land fik omvendt Pengerigelighed, lavere Rente, højere Indtægter og mere passiv Betalingsbalance, indtil den opstaaede Ulige­vægt blev bragt til Ophør og Guldstrømmen afløst af Varebevægelser.

Det var en Grundsætning hos Klassikerne, at Varerne internationalt var mere bevægelige end Produktionsfaktorerne. En Faktor var der dog, som efterhaanden viste sig mere bevægelig end alt andet, nemlig Kapital i Pengeform. Det fik vigtige Følger for Guldets Mekanisme. En ubetydelig Forandring i Valutakurserne indenfor Guld­punkterne eller i visse Rentesa­ter var nok til at lokke fremmed Kapital eller omvendt fremmede Kapitalefterspørgere til. Korte internationale Kapitalbevægelser overtog saaledes Guld­for­sendelsernes Rolle at udligne Betalingsbalancen, indtil Varebevægelserne kunde komme i Stand. Men det fik den uheldige Virkning, at disse Varebevægelser undertiden helt udeblev eller i alt Fald ikke fik det fornødne Omfang. I Stedet blev de korte Kapitaloverførsler for­vandet til lange Laan, og der opstod et Skel mellem Debitor- og Kreditorlande, som paa den ene Side var Udtryk for en betydningsfuld Tendens til Udligning af de forskellige Landes Kapitalforsyning, men som samtidig fremkaldte en international Ulige­vægt paa langt Sigt. Den let bevægelige Kapital forhindrede, at Rente- og Indtægtsniveauerne i de forskellige Lande fik Tid til at tilpasse sig saaledes efter hinanden, at en valutarisk Lige­vægt kunde tilvejebringes udelukkende gennem Varehandel og andre Bevægelser paa de løbende Poster. Den saa ofte lovpriste Lige­vægt under Guld­foden var forsaavidt kun en Kort­tidslige­vægt, men saa længe det frie Kapitalmarked bestod, tilsløredes Virk­ningerne ved, at Debitorlandene var i Stand til at dække Renter og Afdrag paa tidligere Laan gennem Optagelse af nye Laan.

Som Betingelse for, at Guld­foden automatisk kunde sikre en stabil Valutalige­vægt krævedes altsaa for det første en saadan Elasticitet i Landenes Pris- og Omkostningsforhold, at internationale Varebevægelser hurtigt og let kunde komme i Stand, og dernæst maatte Valutamyndighederne være rede til at overholde Guld­fodens Spilleregler, d. v. s. give Afkald paa at føre en autonom indenlandsk Konjunkturpolitik paa tværs af andre Landes økonomiske Udvikling. Allerede før 1914 var denne Vilje ikke ubetin-

get til Stede. Man tænke saaledes paa de forskellige Former for Guldpræmiepolitik, men navnlig paa mange Landes protektionistiske Toldlovgivning. Gennem Forhøjelse af Toldsatserne kunde man f. Eks. undgaa den Merimport, som ellers skulde følge efter en Guldtilstrømning. Og selve Eksistensen af Toldskranker formindskede den internationale Handels Omfang, reducerede derved Im- og Eksportens Betydning for et Lands totale Økonomi og nødvendiggjorde saaledes desto stærkere Forskydninger i de indenlandske Forhold, for at en Ændring i Handelsbalancen af given Størrelse kunde gennemtvinges.

Dernæst var Rentepolitikken ikke lige effektiv i op- og nedadgaende Retning. En Renteforhøjelse kunde altid bremse en Ekspansion, men en Rentesænkning ikke altid bringe en Depression til Ophør. Med de faste Anlægs voksende Størrelse og Varighed navnlig fra Slutningen af det 19. Aarhundrede blev det vanskeligere at ændre Produktionens Veje i Overensstemmelse med forandrede Konkurrencevilkår paa Verdensmarkedet. Altsammen bidrog det til at mindske Guldautomatismens faktiske Effektivitet og undergrave Viljen til at administrere Guldfoden, som om den var »fool-proof«. Navnlig i store Lande med forholdsvis ringe Udenrigshandel — U. S. A., Frankrig, Rusland og Tyskland — fandt man, at der var et iøjnefaldende Misforhold mellem Fordelene ved at være Led i et internationalt Valuta- og Handelssystem og Ulemperne ved at give Afkald paa sin told- og pengepolitiske Autonomi. Derfor blev det ikke en automatisk, men en reguleret Guldfod, man fik fra Midten af 1920'erne, da Verdenskrigens og de følgende Aars valutapolitiske Kaos var overvundet.

Guldets Opgave blev at udligne Over- og Underskud i Betalingerne, men det fik ikke Lov til at udløse Ligevægts-tendenser. Resultatet blev nu en lige saa skæv Fordeling af Verdens Guldbeholdninger, som man allerede før 1914 havde haft det for den internationale Kapitals Vedkommende. Foruden Skellet mellem Kreditor- og Debitorlande fik man nu en Forskel mellem Lande, som havde Guld i Overflod, og andre, som vel var paa Guldfod, men som næppe ejede Guld eller i alt Fald kun havde det fornødne til at klare en Gulddækningsprocent, som man før 1914 vilde have anset for ganske utilstrækkelig. Nu blev imidlertid Dækningsreglerne betragtet som værdiløst gammelt Arvegods ud fra Slagordet om, at Guldet kun var af Betydning internationalt. Man saa ikke, at en Guldfod uden faste Dækningsregler er som et Skib uden Ror. Det kan ikke styre sig selv, men havner der, hvor til-

fældige Paavirkninger fører det hen, hvis det ikke tages paa Slæb af en mere manøvredygtig Skude, der blot har Kurs mod en ganske anden Havn end den, det var Meningen at naa til.

Dette sidste kan vistnok siges om de Rester af Guldfoeden, der har været tilbage siden 1931. De guldbesiddende og guldproduce-rende Landes Maal har været at hindre Guldets totale Forlis, samtidig med at man har opgivet at følge den gamle Kurs og i Stedet givet Guldet til Opgave at udligne den internationale Spekulationskapitals Flugt fra Land til Land for at undgaa Valutadeprecieringer. Saa store Forandringer kan der ske paa godt og vel en Snes Aar, at medens Guldet og Kapitalen indtil 1914 virkede Haand i Haand for at sikre stabile Valutakurser, saa har Køb og Salg af Guld i 30'erne været brugt af Kreditorlandenes Egaliseringsfonds for at hindre Kapitalen i at fremkalde alt for voldsomme Udsving i Kurserne.

Om Guldets Stilling i Fremtiden kan man nogenlunde sikkert sige, at den automatiske Guldfoed vender ikke tilbage i overskuelig Tid, fordi den bygger paa Forudsætninger, som man vanskeligt kan tænke sig opfyldt, saa længe Samfundets tekniske og sociale Struktur omtrent er som nu. Den Opfattelse kan vist ogsaa de allerfleste af Guldets Tilhængere slutte sig til. Men saa har den Tanke været fremme, ikke blot fra engelsk-amerikansk Side, men ogsaa fra Aksemagternes, at Guldet meget vel kunde bruges i Fremtiden til Udligning af Saldi mellem de enkelte Lande — eller Storum, hvordan man nu tænker sig Verdensøkonomien organiseret. Det vilde være noget i Retning af en Genindførelse af 20'ernes og 30'ernes regulerede Guldfoed. Den første Forudsætning herfor maatte være en Omfordeling af Verdens Guldforraad, og mon man ikke ogsaa er ved at forstaa det endog i Amerika? Blot kunde det være interessant at se, hvordan dette i Praksis skulde gennemføres. Skal vi købe Guldet af Amerika til omtrent den nugældende Pris og betale med Varer, vil nok de fleste Lande i det krigshærgede Europa betakke sig. Og skal vi have det paa Kredit, har vi saa nogen Garanti for, at det hele ikke bliver en Gentagelse af Forholdene efter den første Verdenskrig? Det være nu, som det vil. Lad os blot forudsætte, at en Omfordeling kan gennemføres. Hvad har man saa egentlig opnaaet derved? Man kan udligne Saldi ved Guldets Hjælp — men skal Guldets Bevægelser ingen Virkninger have for den indenlandske Økonomi, maa man ad anden Vej fjerne de egentlige Aarsager til det Plus eller Minus paa Betalingsbalancerne, som fik Guldet til at sætte sig i Bevægelse. Gør man

ikke det, bliver selv de rigeligste Guldreserver udtømt til sidst. Saafremt der overhovedet indtræffer mere varige Forskydninger i de enkelte Landes Ombytningsforhold overfor andre Lande, maa der paa den ene eller anden Maade ske en Tilpasning hertil. Man kan sælge Guld eller optage Laan og derved stoppe Hullet til, men det er kun en Udsættelse, ingen Løsning af Problemet. Man kunde nære Ønske om at vende tilbage til en automatisk Guld fod, men i vore Dage kan en Guld fod aldrig blive automatisk. Altsaa maa den fornødne Tilpasning ske med Midler, der intet har med Gullet at gøre. Og om man i Fremtiden vender tilbage til Gullet som foreløbigt Udligningsmiddel, bliver da et forholdsvis underordnet og uinteressant Spørgsmaal i Sammenligning med, hvilke Tilpasningsmidler man vil foretrække at tage i Anvendelse for at sikre den valutariske Ligevægt over et længere Løb. —

Saalænge et Land er paa Guld fod giver Valutapolitikens Maal sig af sig selv. Det er simpelthen Guld fodens og de faste Vekselskursers Opretholdelse. Forlader man Gullet helt eller delvis bliver selve Formaalsbestemmelsen til et Problem. Hvis det var Ønsket om at drive en autonom, indenlandsk Konjunkturpolitik, som gjorde Guld foden uanvendelig, kan man gaa ud fra, at Rentepolitikken stilles i denne Politik's Tjeneste, og at man i det hele taget først forsøger at lade Valutakurserne skøtte sig selv eller, som det hed i Danmark efter Verdenskrigen, »lade Kronen finde sit naturlige Leje«.

Beliggenheden af dette Niveau har man i Reglen søgt at bestemme ud fra Købekraftsparitetsteorien. Herefter skulde Valutakurserne naturligt indstille sig saaledes, at man kunde købe lige meget for sine Penge, hvad enten man gav dem ud i Indlandet eller i Udlandet. Mange har hævdet, at der under frie Forhold vilde være en effektiv Tendens til Ligevægt ved denne Pari. Hvis nemlig et Lands Penge køber mere ude end hjemme, fordi Valutakurserne er »for lave«, vil Importen stige, Eksporten indskrænkes, og dermed Valutakurserne gaa i Vejret. Omvendt vil »for høje« Kurser skabe større Udførsel og mindre Indførsel. Kurserne kunde da kun svinge mellem visse »Varepunkter«, bestemt ved den Lethed, hvormed nye Im- eller Eksportvarer kan blive Genstand for Samhandel, naar Kurserne ændrer sig.

Imod Teorien i denne Form kan der rettes adskillige Indvendinger. Det er ganske vist rigtigt, at f. Eks. højere Valutakurser vil medføre større Eksport og mindre Import, naar man tænker paa de ind- og udførte Mængder og tillige gør sig klart, at den Elastici-

tet, hvormed disse Mængder tilpasser sig til Kursforhøjelsen, kan være meget forskellig alt efter Handelens Sammensætning. I et Landbrugsland vil normalt Elasticiteten være mindre end i et industrieksporterende. Derimod kan man ikke uden videre gaa ud fra, at disse Forskydninger i Handelens Volumen ledsages af tilsvarende Ændringer i dens Værdi udtrykt i fremmed Valuta. Drejer det sig om et Land, hvis Eksport er samlet paa forholdsvis faa Varer, der hver for sig har en prisbestemmende Indflydelse paa Verdensmarkedet for vedkommende Artikel, og er det tilmed Varer med ret uelastiske Efterspørgselskurver, kan Resultatet blive, at den større Eksportmængde, som de stigende Valutakurser fremkalder, indbringer et mindre Beløb i fremmed Valuta. I saa Fald kan Udbudskurven for Valuta være bagudrettet og have negativ Elasticitet. Hvis tilmed den forøgede Eksport delvis forudsætter en større Raastofindførsel, og hvis Landets øvrige Import bestaar af nødvendige Varer, og der er kontraktbundne Renter og Afdrag at betale, kan det tænkes, at Valutaefterspørgslen bliver større og Valutaudbudet mindre, naar Kurserne stiger. En saa bizar Konstellation faar man dog næppe at se i Virkeligheden, men der er intet i Vejen for, at et Lands Valutamarked kan være præget af meget uelastiske Funktioner baade paa Udbuds- og Efterspørgselssiden. Bl. a. gælder dette sikkert for Danmarks Vedkommende p. Gr. af vor Handels Sammensætning, og det er maaske en af de Faktorer, der forklarer, at vore Erfaringer med svingende Valutakurser fra 1918—26 var daarligere end de fleste af de andre Landes, som man naturligt kunde drage Sammenligninger med. Vi behøver altsaa ikke udelukkende at henvise til, at vi var dummere end de andre.

Jo længere Tidsrum man lægger til Grund for Betragtninger af Udbuds- og Efterspørgselskurverne, des mere elastiske bliver de ganske vist. Men inden det kan faa Betydning, vil der ofte være udløst en Række udpræget dynamiske Kræfter, som kan forhindre, at der overhovedet dannes en stabil Ligevægt. Under stigende Valutakurser ønsker Efterspørgerne at dække hurtigt ind, medens Udbyderne holder deres Valuta tilbage. Baade Efterspørgsels- og Udbudskurven rykker i Vejret, og Skæringspunktet mellem dem kommer til at ligge meget højere. Her er Talen altsaa om en Ændring af Kurverne, ikke om en Bevægelse langs dem. Omvendt vil ved faldende Kurser Udbudet komme hurtigt frem, men Efterspørgslen holde sig tilbage. Forventningerne kan i saadanne Tilfælde virke stærkt ligevægtsforstyrrende ved at føre Kurserne langt ud over et statisk Ligevægtspunkt.

Disse Mangler ved Købekraftspariteten som faktisk Svingningspunkt for Kurserne kom tydeligt frem i mange Lande efter den sidste Krig. Derfor var man enig om, da man i Begyndelsen af 1930'erne paany gik bort fra Guldet, at nu maatte Valutakurserne bringes under effektiv Kontrol. De Midler, man her tog i Anvendelse, varierede fra Kreditorlandenes Egaliseringsfonds til visse Debitorlandes fuldstændige Valuta-Planøkonomi. Betragtninger over Kursernes Overensstemmelse med Købekraftspariteten blev stillet helt i Skygge af Hensynet til Aktivitet og Prisudvikling i Indlandet. Alligevel fik Teorien en vis Interesse, om end paa en ny Maade. Naar f. Eks. England nøjedes med at uskadeliggøre de risikoorienterede Kapitaloverførsler gennem Egaliseringspolitikken, men iøvrigt lod Sterling bevæge sig frit, var det netop for derved at tilpasse Englands Konkurrenceevne til Forholdene i andre Lande. Og for de Debitorlande, der tvangsregulerede Importen, viste en alt for stor Forskel mellem Kurser og Konkurrenceevne sig gennem stigende Vanskeligheder ved at fastholde det engang valgte Kursniveau. Da Danmark sænkede Kronen ved Forliget i Januar 1933, var en saadan valutarisk Tilpasning ikke blot et egnet Middel, men simpelthen en Nødvendighed. Trods Importreguleringen kunde man ikke holde Kronen, men havde i de Maaneder, der gik forud for Forliget, maattet se den falde Skridt for Skridt. Tyskland maatte i Løbet af 30'erne dels gøre Tvangsøkonomien stadig mere omfattende og dels differentiere Valutakurserne og udbygge et kompliceret System af Importafgifter og Eksportpræmier for at opretholde formelt en Markkurs, der svarede til Markens tidligere Guldverdi, men som stod i afgjort Misforhold til Tysklands internationale Konkurrenceevne.

Eksemplernes Tal kunde let forøges, men det er ikke nødvendigt for at vise, at trods al Vilkaarlighed i Valutakursernes Fastsættelse er Begrebet »valutarisk Ligevægt« dog stadig en Realitet. Der findes under de til enhver Tid givne Forudsætninger en bestemt Kurshøjde, som lettere lader sig opretholde end andre Niveauer. Dette — om man vil — »naturlige Leje« er ikke stabilt og uforanderligt. Det vilde ikke indfinde sig af sig selv, hvis man blot lod alle Restriktioner fare. Dets Beliggenhed er tværtimod paavirket af disse Restriktioners Art og Omfang saavel som af de Valutakurser, der hidtil faktisk har været gældende. Vilde man beregne, hvor meget Kronen skulde hæves for at svare til den naturlige Verdi i Forhold til f. Eks. tyske Mark, maatte man altsaa tage i Betragtning, at selve Kronehævningen paavirker de inden-

landske Pris- og Omkostningsforhold og derigennem ændrer den naturlige Paritet.

Iøvrigt fortjener dette Ligevægtpunkt næppe Navn af Købekraftsparitet, hvis man derved forbinder den Forestilling, at det skulde kunne findes ud fra en Sammenligning af Landenes Detail- eller Engrosprisniveauer. Hvad Mursten koster i Tyskland og Biografbilletter i Sverige, kan ikke faa nogen mærkbar Indflydelse paa Kronens Værdi overfor tysk og svensk Valuta. Endnu mindre kan man beregne den naturlige Kurs ved f. Eks. at se paa, hvad Kul, Gummi, Jern, Smør eller andre internationalt handlede Varer koster i de forskellige Lande. For bortset fra Told og Transportomkostninger kan saadanne Varers Priser ikke afvige mere fra hinanden end, hvad der svarer til Valutakursernes indbyrdes Stilling. Her er det altsaa Kurserne, der bestemmer Prisernes Højde, ikke omvendt. Hvad det kommer an paa, er derimod Omkostningsforholdene for de Varer, der staar lige paa Grænsen til at blive — eller holde op med at være — Genstand for Samhandel mellem Landene. Det er altsaa de før nævnte Import- og Eksportelastiteter, man skal have fat i, og de beror hverken paa det almindelige Prisniveau eller paa Omkostningsniveauet som Helhed, men afhænger af de særlige Produktions- og Omsætningsforhold for de bestemte Varer, det drejer sig om i et konkret Tilfælde. Vil man give det et Navn, kunde det kaldes Konkurrencepariteten, fordi det er Landenes gensidige Konkurrenceevne, der bestemmer den internationale Handels Omfang og dermed influerer paa Betalingsbalancens Stilling og Vekselkursernes Højde. Denne Konkurrenceevne er altid i nogen Grad et Kunstprodukt, fordi den paavirkes baade af Landenes naturlige Udrustning og af deres økonomiske Struktur og Politik. Derfor maa Konkurrencepariteten heller ikke opfattes som et »naturligt« Ligevægtpunkt, men slet og ret som det Kursniveau, der under givne Vilkaar lettest lader sig opretholde, uden at Betalingsbalancens Udligning medfører Ændringer i Valutareservens Størrelse eller i de gældende Restriktioner. Trods denne vage, negative Formulering vilde et Skøn over Konkurrenceparitetens Beliggenhed i en bestemt Situation ikke være uden Interesse, hvis man overhovedet nærer Ønske om at fastsætte Valutakurserne saaledes, at man derved bidrager til at skabe Ligevægt paa Valutamarkedet. —

Man kunde imidlertid drage i Tvivl om et saadant Ønske almindeligt næres i vore Dage. Saa mærkeligt det kan lyde, synes jo Clearingsystemet og Guldfoden, der ellers er polære Mod-

sætninger, begge at bygge paa faste Kurser og at foretrække andre Midler end Kursforskydninger baade ved Betalingsbalancens Udligning og ved Tilpasningen mellem den indre og den udadvendte Økonomi. Lad os derfor undersøge Clearingbegrebet lidt nærmere ud fra den samme Ligevægtsbetragtning, som har været lagt til Grund ved den foregaaende Beskrivelse af Guld fodens og den frie Valutas Virkemaade. Det er naturligt at gaa ud fra den tosidige Clearing, som jo hidtil har været saa godt som eneraadende. At der under et saadant System meget vel kan opstaa store Saldi i den ene eller anden Retning, viser Kendsgerningerne os. Spørgsmaalet kan derfor kun være, om Clearingen af sig selv kan bidrage til, at saadanne Overskud udlignes igen. Vil der indenfor Systemets Rammer udløses automatiske Tendenser henimod Balance paa Clearingkontoen, eller er det nødvendigt at træffe særlige Aftaler eller Foranstaltninger i dette Øjemed?

Spørgsmaalet har for Danmarks Vedkommende været aktuelt 2 Gange, idet vi i 1936 havde et Clearingoverskud paa Tyskland, der dog selvfølgelig var af betydelig mindre Størrelsesorden end det nuværende. Dengang blev det bragt ud af Verden relativt hurtigt dels ved Statens ekstraordinære Kulkøb, der skete mod øjeblikkelig Betaling, men — af Hensyn til Handelsaftalen med England — paa Levering over flere Aar, dels gennem Udstedelse af de saakaldte hurtige Valutaattester til Import af tyske Varer, og endelig i Kraft af en Omlægning af Samhandelens Grundlag, saa det fra Nytaar 1937 blev vore Køb af tyske Varer i ét Kvartal, som blev bestemmende for Tysklands Køb af danske Produkter i det følgende Fjerdingaar. Ogsaa dennegang har man ved forskellige Indgreb søgt at hæmme Clearingoverskudets Vækst, sidst gennem Kronehævnningen i Januar 1942. De fleste andre Clearinglande har gjort de samme Erfaringer som vi — og det baade i Midten af 30'erne og nu under Krigen — nemlig at Clearingsystemet hverken kan hindre, at der opstaar valutarisk Uligevægt, eller automatisk sørge for, at Ligevægt atter indtræder i Løbet af en kortere Tid. Imidlertid kan det naturligvis hævdes, at Systemets Arbejdsvilkaar har været de slettest mulige i alt Fald nu under Krigen, og det er derfor rimeligt at undersøge mere teoretisk, om det maa antages, at det stiller sig paa samme Maade under mere normale Tilstande.

Ved nogle af de ældre Clearingaftaler, dog ikke den dansk-tyske af 1934, var det en Forudsætning for, at Eksportørerne fik deres Clearingkrav udbetalt, at der var indbetalt tilstrækkelige Beløb til Clearingkontoen i indenlandsk Valuta fra Importørerne. Den

Kreditgivning til Udlandet, som et Clearingoverskud altid er Udtryk for, blev saaledes baaret af Eksportørerne, som kunde risikere lange Ventetider, før de fik deres Tilgodehavender betalt. Man har Eksempler paa halvandet Aars Kredit. Naturligvis vil dette efterhaanden føre til Nedgang i Eksporten, der søger til andre Markeder eller, hvis disse ogsaa reguleres ved Clearing, maa afsættes hjemme eller hører op med at blive produceret i sædvanligt Omfang. En vis Tendens henimod Ligevægt vil altsaa komme i Stand. Men Balancen vil næppe blive naaet, for naar en Del Eksport falder bort, bliver Ventetiden for Resten af Eksporten desto kortere, og en vis Kreditgivning vil der altid være Eksportvirksomheder, som er parat til at give. Det er altsaa kun de allerstærkeste Udsving fra Ligevægten, man ad denne Vej kan undgaa. Desuden virker Processen kun eksportthæmmende i Overskudslandet, ikke eksportfremmende i Underskudslandet. Tilpasningsbesværet rammer ensidigt det ene Land. Dog kan Merimporten i det andet Land føre til en vis Sterilisering af Købekraft, idet der indbetales større Beløb til Clearingkontoen fra dette Lands Importører, end der udbetales dets Eksportører.

En tilsvarende Proces kan opstaa i Overskudslandet, hvis Eksportørernes Kreditgivning til syvende og sidst finansieres af deres Bankforbindelser, der atter i et vist Omfang støttes af Centralbanken. Dette vil næsten uvægerligt blive Tilfældet, hvis betydende Eksporterhverv gennem længere Tid maa vente paa en væsentlig Del af deres Betaling, fordi Konsekvenserne af at lade de enkelte Virksomheder yde den uberegnelige Kredit alene vilde være ganske ødelæggende. Forsaavidt vil man i Praksis blive nødt til at nærme sig den Ordning, vi kender her fra Landet, hvor Nationalbanken finansierer Clearingoverskudet. I Diskussioner herhjemme har man fra flere Sider været tilbøjelig til at betragte denne Ordning som mindre naturlig end den, der lader Eksportørerne selv yde Kreditten. Man har talt om, at Nationalbanken eller i sidste Instans Samfundet som Helhed har ydet Landbruget Forskudsbetaling eller Kredit. Denne Udtryksmaade synes af mange Grunde uheldig. I en Situation, hvor Eksportørerne ikke selv kan bestemme, hvor de vil sælge deres Varer, vilde det være urimeligt at forlange, at de i Modsætning til andre Erhvervsdrivende, der sælger paa Hjemmemarkedet, skulde vente paa ubestemt Tid med at faa deres Penge. Lad gaa med, at det betragtes som en naturlig Forudsætning for selve Clearingtanken, at Ind- og Udbetalinger bør balancere nogenlunde. Men hvis de nu ikke gør det, saa en Tilpas-

ningsproces maa iværksættes, ses der ingen Grund til at betragte den Udligning som den naturligste, der lader Overskudslandets Eksportører bære hele Byrden derved. Noget ganske andet er, at hvis man mener, at Landbruget og andre Eksportører har tjent for meget eller faaet for mange ledige Penge det sidste Aarstid i Forhold til de øvrige Befolkningsgrupper, kan det eventuelt være en praktisk Udvej at regulere det over Clearingkontoen. Noget saadant kunde dog ske ganske uafhængigt af, om den viste Overskud eller ej, og kan ikke betragtes som en naturlig Konsekvens af Clearingprincippet, men blot som et Middel til Regulering af den indenlandske Indkomstfordeling eller til Sterilisering af den forhaanden-værende Pengerigelighed, før Pengene overhovedet er kommet i Omløb.

Vælger man da at lade Centralbanken eller Staten bære Byrden ved den Kreditgivning, som et Clearingoverskud betyder, kan ogsaa dette udløse visse Tendenser til en Udligning af Balancen. I Overskudslandet fører Udbetalingerne til stigende Købeevne, medens der i Underskudslandet fremkommer en Købekraftskontraktion. Er det ordnet saadan, at Staten indbetaler Differencen til Clearingkontoen, afhænger Virkningerne af, om det fører til Skatteforhøjelser eller det dækkes gennem Laan. Er det direkte Centralbanken, der overtager Finansieringen — omend eventuelt med Statsgaranti — kan Købekraftsforskydningerne forstærkes ved Rentesænkning i Overskudslandet og Renteforhøjelse i Debitorlandet. Det er imidlertid ikke givet, at saadanne Renteforandringer anses for ønskelige, og det er heller ikke sikkert, at de medfører nævneværdige Virkninger paa Betalingsbalancen. I Øjeblikket er saaledes den danske Udenrigshandels Elasticitet overfor indenlandske Købekraft- og Prisniveauforskydninger abnormt ringe, vel meget nær ved Nul. Den Rentesænkning, som Pengerigeligheden automatisk har ført med sig, kan altsaa paa kort Sigt bedømmes alene ud fra sine Virkninger paa Aktiviteten, Ejendomspriserne og Indtægtsfordelingen.

Som Forholdene ligger kan en lavere Rente næppe øge Beskæftigelsen nævneværdigt p. Gr. a. Raastofmangel — men iøvrigt er vel Pengeinstitutternes almindelige Udlaansrente heller ikke faldet synderligt. Det er kun Indlaansrentesatserne og den effektive Obligationsrente, som virkelig er nedsat. Det lader altsaa ikke til, at Prislovens Forbud mod at indregne Generalomkostningerne i Salgsprisen pr. Enhed med et større Beløb, naar Omsætningen falder, er blevet anvendt analogt paa Bankvirksomheden.

Under de herskende Vilkaar maa den fornuftigste Rentepolitik formentlig være den, der søger at undgaa, at Obligationsrenten fjerner sig alt for langt fra det Niveau, som efter Krigen vil blive gældende. Saalænge et frit Verdensmarked for Kapital og Varer ikke er genopstaaet, skulde Rentefoden i Danmark i og for sig kunne beherskes af Autoriteterne indenfor visse Grænser, og i Overensstemmelse med Udviklingen andetsteds var det næppe urimeligt, om man her i Landet stræbte henimod en effektiv Rente, der laa lidt lavere end det hidtil normale Niveau. Det er imidlertid ikke saa afgørende i sig selv, men derimod er det af Betydning, at der gives det kapitalanbringende Publikum nogenlunde klare Forestillinger om, hvad man i saa Henseende tænker sig.

For Øjeblikket har man almindeligt Indtrykket af, at der ventes et meget kraftigt Kursfald paa Obligationer, saa snart Freden nærmer sig. Netop disse Forventninger vil formentlig fremkalde et Kapløb om at sælge først, og derved bliver Kursfaldet til Virkelighed og bliver sikkert stærkere end ved en mere rolig Afvikling. Erfaringerne tyder paa, at Forventninger om den fremtidige Kursudvikling har særdeles stor Betydning paa Obligationsmarkedet, og man bør derfor næppe vige tilbage fra at tage psykologiske Midler i Brug i Rentepolitikken.

Men er det overhovedet muligt at fastlægge Rentepolitikken ud i Fremtiden? Vil ikke netop Rentesvingninger blive et Led i Penge-, Pris- og Valutapolitikken, som de hidtil har været det? Hvad der vil ske paa meget langt Sigt, kan naturligvis ingen vide. Men i de nærmeste 5—10 Aar, eller hvor længe det nu kan vare, før den vanskelige Overgang fra Krig til Fred er fuldbyrdet, kan der næppe blive megen Brug for at regulere det økonomiske Liv over Rentefodens Højde. Her maa Importregulering, Priskontrol og andre planøkonomiske Forholdsregler tages i Anvendelse. Og selv om man senere skulde kunne afvikle noget af dette Embedsmaskineri, vil det næppe blive Rentepolitikken, der skal sættes i Stedet. Har man et trægtbevægeligt Omkostningsniveau, virker Renteforandringer mere paa Aktivitetens Omfang indenfor Anlægsvirksomheden end paa Konkurrenceevnen overfor Udlandet og er derfor ikke noget velegnet Middel til at sikre valutarisk Ligevægt. Iøvrigt er jo et uforandret Renteniveau paa ingen Maade ensbetydende med en konstant Kreditgivning. Bankernes Bedømmelse af Laansøgerens Sikkerhed og de planlagte Investeringers samfundsmæssige Betydning er ogsaa under normale Forhold en fuldt saa vigtig Kreditregulator som Forskydninger i Rentesatserne. Man kan derfor me-

get vel forene den paakrævede Smidighed i Kreditpolitikken med en tilnærmelsesvis Fastholdelse af Renteniveauet, og der kan sikkert ikke være Uenighed om, at det af Hensyn til Forsikrings- og Sparevirksomhed i det hele taget saavel som til Byggeriets Finansiering vilde være af stor Værdi, om man kunde vende tilbage til lige saa stabile Renteforhold paa Kapitalmarkedet som dem, der herskede, før det blev moderne at drive »open market operations«.

Det vil altsaa ikke være ønskeligt og næppe heller muligt at udligne et Clearingoverskud ad rentepolitisk Vej. Tilmed akkumuleres jo et saadant Overskud, saa Ligevægten paa længere Sigt først er tilvejebragt, naar det er opbrugt. Det er derfor ikke nok, at Import og Eksport bringes til at balancere, men Overskudslandet maa en Tid lang have en passiv Byttebalance. Tilbage staar imidlertid at omtale Mulighederne for at tilpasse Debet og Kredit paa Clearingkontoen gennem Valutakursforandringer. Nogen automatisk Ændring i Vekselkursen som Følge af Uligevægten paa Clearingbalancen kan i Reglen ikke indtræffe. De fleste Clearing-aftaler er ikke rene Betalingsaftaler, men kombinerede Handels- og Betalingsoverenskomster, hvis nærmere Bestemmelser om de indførte og udførte Varers Mængde og Pris bygger paa en aftalt fast Afregningskurs. En Ændring heri kan kun ske ved Overenskomst, og samtidig er Forudsætningerne for hele Handelsaftalen forandrede, og der maa paany tages Stilling til Handelens Omfang og Værdi med det ændrede Kursgrundlag. At en Forandring af saadanne Clearingkurser er en mere kompliceret Sag end den automatiske Tilpasning ved Ændringer i en fri Valutas Kurs, har man i Erindring fra Kronehævningen den 23. Januar 1942.

Der knytter sig valutapolitisk den store Interesse til denne Kronehævning, at den modbeviser den Opfattelse, at selve Clearingsystemet skulde være uforeneligt med Tilpasning over Kursændringer. Ikke mindst fra tysk Side har ellers baade Teoretikere og politiske Talsmænd i Reglen fremhævet den fuldstændige Valutakursstabilitet som en af de afgørende Fordele, man vilde opnaa gennem Clearingen.

En Ting er imidlertid, at der ved Aftale kan indføres saadanne Ændringer i Vekselkursen. Men noget andet er, om Clearingsystemet ogsaa kan tillade ensidige, eventuelt ogsaa automatisk fremkaldte Kursvariationer. I og for sig kan Clearingbegrebet næppe siges at udelukke noget saadant. Clearing er en Betalingsteknik, der erstatter det frie Valutamarked med dets automatiske samtidige Udligning af alle Landes forfaldne internationale For-

dringer med en organiseret, som Regel tosidig Modregning af alle saadanne Krav, som efter Aftale er underkastet denne Afregningsmaade. Det centrale Princip i Clearingen er, at internationale Betalinger skal effektueres gennem rent indenlandske Overførsler i de to Landes Pengeenheder fra Importøren til Eksportøren med en Clearingkonto i hvert Land som Mellemed. I sig selv er dette Princip uforeneligt med Begreber som Valutaarbitrage og »fri Valuta«. Det forudsætter et kontrolleret og monopoliseret Valutamarked. Men det bygger ikke med Nødvendighed paa en autoritativ Kursfastsættelse. Der kan intet være i Vejen for, at Clearing benyttes, uden at der samtidig er truffet detaillerede Bestemmelser om Handelsens Art og Værdi. Man kunde tænke sig det forbundet med rummelige Handelsaftaler, som kun angav visse Retningslinier for Samhandelen, og som derfor ikke var afhængige af nogen aftalt Valutakurs. I saa Fald kunde et Clearingoverskud udløse automatiske Tendenser henimod Ligevægt ved at bevirke et Fald i den rigeligt tilstedeværende Clearingvalutas Værdi, indtil denne Kursforskydning blev stor nok til at ændre Varebevægelserne i Retning af Ligelighed. Som Bevis for, at et saadant System lader sig praktisere, kan henvises til Tysklands Handel med Sydamerika i Midten af 30'erne. Den byggede paa den saakaldte Aski-Mark, der ligesom en egentlig Clearingvaluta kun kunde bruges til Køb af Varer i Tyskland. Da imidlertid den tyske Import fra de sydamerikanske Stater var i kraftig Opgang i disse Aar, kneb det for Tysklands Afsætning at følge med, og der opstod i Sydamerika Tilgodehaverer, som bevirkede, at Aski-Marken laa 10 à 30 pCt. under den officielle internationale Markkurs. Dette virkede som en Eksportpræmie for tyske Varer og en Bremse paa sydamerikanske Producenters Lyst til at sælge i Tyskland, og Resultatet blev altsaa en Tendens mod Balance paa Kontoen, omend kun over et længere Løb.

Der vilde være flere Fordele forbundet med et saadant System. Det vilde betyde en Opspaltning af et Lands Valutamarked i et Delmarked for hvert Land, hvormed der var Samhandel, og derigennem muliggøre en Differentiering af Valutakurserne og en Bevægelighed i deres Niveau uden at bringe Valutaens Værdi som saadan i samme Fare som paa et næsten ukontrollabelt internationalt Valutamarked.

Blandt de andre Fordele, som et tosidigt Clearingsystem med svingende Valutakurser kunde frembyde, maa nævnes, at det eo ipso vilde betyde Kontrol med Kapitalbevægelserne og Begrænsning

af deres Omfang. For Handelen vilde det medføre Mulighed for Lempelse og gradvis Ophævelse af Importreguleringen.

Heroverfor vilde staa Ulemperne ved svingende Kurser. Imidlertid behøvede de ikke at skifte fra Dag til Dag, men kunde meget vel lægges fast for længere Perioder, saa de kun blev ændret, naar Ligevægtens Opretholdelse gjorde det nødvendigt, men saaledes at Forandringer i Valuta- eller Guldreservernes Størrelse tog Stødet af i det korte Løb. En saadan Ordning byder i Virkeligheden den internationale Handel tilstrækkeligt stabile Vilkaar. Derimod vilde Systemet lide af de alvorlige Ulemper, der knytter sig til enhver Form for bilateral Handel. At to Landes Betalinger skal kunne gaa ud mod hinanden, strider nu engang mod den internationale Handels iboende Trang til at betragte hele Verden som sin Arbejdsplads. Det er med Rette blevet sagt, at som Danmarks Økonomi er bygget op, er alle fem Verdensdele vort Livsrum. Vi oplevede allerede i Slutningen af 30'erne en Forsmag paa de Vanskeligheder, som den bilaterale Clearinghandels tiltagende Omfang maatte berede et Land, der køber sine Raastoffer fra oversøiske Lande og er nødt til at betale dem i fri Valuta. Derfor maa vi maaske med større Interesse end de fleste andre europæiske Lande imødesee den fremtidige Virkeliggørelse af Statssekretær, Dr. Landfrieds Forsikring om, at »ein Guthaben in Berlin wird nach dem Kriege überall verwertbar sein, nicht nur in Europa, sondern in der ganzen Welt.« (»Der Vierjahresplan« 1941, S. 562). —

Man er fra tysk Side klar over den tosidige Handels Skavanker og har derfor ogsaa været inde paa den Tanke at udbygge Clearing-systemet til en flersidig Clearing med et fælles Kontor i Berlin. Jeg skal ikke udtale mig om de politiske Chancer for, at noget saadant kan blive til Virkelighed, men vil blot fremhæve, at en mangesidet Clearing kan organiseres paa i alt Fald to meget forskellige Maader.

Den kan være et vigtigt Middel til at sammensvejsse en Række Landes Økonomi mere eller mindre til et Hele under en fælles planøkonomisk Ledelse. Hvis det centrale Clearingkontor ikke indskrænker sig til rent bogholderimæssige Funktioner, men følger bestemte Retningslinier ved Fordelingen af Indkøbstilladelser, Kreditgivning o. s. v., har man samtidig skabt et overnationalt økonomisk Organ med vidtgaaende Beføjelser, og man har i vid Udstrækning gjort de enkelte Landes — navnlig naturligvis de smaa Staters — valutapolitiske Selvbestemmelsesret illusorisk. Jeg skal ikke benægte, at et saadant System kan være særdeles effektivt ud fra bestemte Synspunkter, men givet er i alt Fald, at det i langt

højere Grad end Guldreden eller noget som helst andet Valutasystem, man kender, vil være i Strid med det enkelte Lands Ønske om at kunne føre en autonom national Konjunkturpolitik, og det er jo netop dette Ønske, der for adskillige tyske Økonomer har været det vigtigste Grundlag for Kritikken af de ældre Former for Valutapolitik.

At Clearingprincippet saaledes kommer i Strid med sine egne Forudsætninger er for mig at se en naturlig Følge af en logisk Brist i selve disse Forudsætninger. Saaledes er der Fare for, at den grundlæggende Tanke om at føre en uafhængig national Konjunkturpolitik bliver en Illusion, saa snart det drejer sig om Lande med nævneværdig Udenrigshandel. Det kunde ganske vist se ud, som om det i 1930'erne lykkedes Tyskland at virkeliggøre Tanken netop i Kraft af Clearingaftalerne. Gennem Handelsoverenskomster med oversøiske og europæiske Leverandører af Raastoffer og Landbrugsvare blev der skabt Grundlag for en stigende Import, uden at Markens formelle Stabilitet blev berørt. Da Eksporten af tyske Varer havde vanskeligt ved at holde Trit med Importen, opstod der Clearingsaldi, som var Udtryk for de andre Landes Bidrag til Finansieringen af Tysklands Ekspansion.

Erfaringerne fra denne Periode kan imidlertid ikke lægges til Grund for en generel Bedømmelse af Clearingprincippets Forenelighed med den autonome Konjunkturpolitik. De andre Landes Afsetningsvanskeligheder under Verdenskrisen i Forbindelse med, at Tyskland var det første store Land, der konsekvent praktiserede Clearing i Handelspolitikken Tjeneste, gjorde Vilkaarene gunstigere fra et tysk Synspunkt, end de normalt vilde være. Og for et Land som Danmark medførte den stigende Clearingomsætning med Tyskland ganske vist betydelige Fordele for Landbruget, men samtidig voksende Vanskeligheder ved at fremskaffe fri Valuta til Dækning af Raastofimport, Renteydelser etc. Denne Tilstand var saaledes ikke stabil, og den bød os desuden temmelig begrænsede Muligheder for at ordne den indenlandske Økonomi efter vort eget Hovede, navnlig da ogsaa England praktiserede den bilaterale Handels Princip. Allerede i 1935 havde disse Bestræbelser fra Englands og Tysklands Side bundet vor Frihed til at begrænse Importen af færdige Industrivarer i en saadan Grad, at man maatte bremse den Ekspansion i Anlægsvirksomheden og Nedgang i Arbejdsløsheden, som Konverteringsperiodens lave Rente havde skabt. Man saa det paradoksale Resultat, at en planøkonomisk Handelspolitik gjorde en planøkonomisk Valutapolitik delvis uanvendelig, saa man i Ste-

det maatte gribe tilbage til det liberalistiske Middel at forhøje Renteniveauet. Denne Udvikling er et Eksempel paa, at Reguleringsformer, som det ene Land med Held kan bruge som Støtte for en Ekspansionspolitik, ofte kan komme i Strid med andre Landes Ønsker om at skabe større indenlandsk Aktivitet.

Et mangesidigt Clearingsystem behøver imidlertid ikke med Nødvendighed at være Led i en overnational Planøkonomi. Det kan ogsaa tænkes indrettet som en uafhængig international Institution, der administreres rent bogholderimæssigt omtrent som Likvidationskassen paa en Terminsbørs eller Nationalbankens Checkclearing. Det vilde paa en Maade være Clearingtankens Fuldkommengørelse paa de internationale Betalingers Omraade. Men for det første forudsætter Virkeliggørelsen af en saadan Plan en saa høj Grad af international Tillid og Vilje til Samarbejde, at ogsaa Valutasystemer, der teknisk set maaske var mindre fuldkomne, saamænd kunde trives helt tilfredsstillende i et saa gunstigt Klima. Og for det andet ser jeg egentlig ikke, at man ved en saadan Clearingordning er kommet Løsningen af Valutapolitikens egentlige Problem ret meget nærmere. Hvis der opstod Saldi i den ene eller anden Retning, kunde man udligne dem ved Hjælp af Guldet eller ved Kreditgivning. Det lod sig maaske nok arrangere paa en eller anden Maade, men det er, som jeg før har berørt, den mindst interessante og betydningsfulde Side af Sagen. Det afgørende Problem maa nemlig være, hvordan man fjerner selve Aarsagerne til, at saadanne Saldi opstaar og bliver varige. Det er ikke den midlertidige Udligning af et Deficit, men selve Tilpasningen til en ny stabil Ligevægt, det kommer an paa. Og dette Spørgsmaal maa løses uafhængigt af, om man betragter Guldforsendelser, Kreditydelser eller Konteringer i et Clearinginstitut som den teknisk set bedste Udligningsmaade.

Hvad angaar de Midler, der kan tages i Brug for at gennemføre den fornødne Tilpasning til ændrede Udbuds- og Efterspørgselsforhold paa Valutamarkedet, er hverken Rentepolitik, Importregulering eller svingende Valutakurser i sig selv ideelle Instrumenter at spille paa under moderne Samfundsforhold. Renteforandringer paavirker i højere Grad Aktivitetens Omfang end Konkurrenceevnen overfor Udlandet. Importregulering er en bureaukratisk og internationalt uheldig Fremgangsmaade. Og svingende Valutakurser virker ikke altid tilstrækkelig hurtigt. Man gør derfor klogt i at udvide Begrebet Valutapolitik til at omfatte Foranstaltninger, der hidtil maaske har hørt hjemme under Socialpolitik eller inden-

landsk Pris- og Pengepolitik eller i en anden af de Baase, man mer eller mindre vilkaarligt har delt Nationaløkonomien op i. I saa Fald kunde man eventuelt komme til en Valutapolitik, der bestod af følgende Ingredienser: Herredømmet over de internationale Kapitalbevægelser maatte bevares for at undgaa de risikoorienterede, panikskabende Overførsler af kortfristet Pengekapital. Varebevægelserne skulde kunne gives helt eller næsten fri. Forskydninger mellem Udbud og Efterspørgsel efter Valuta kunde paa kort Sigt imødegaaes ved Hjælp af Guld- og Valutareserver, men vilde med Mellemrum resultere i ændrede Valutakurser. Gennem Kontrol med Lønniveauet og andre Indtægts- og Omkostningselementer maatte man da saa vidt muligt sikre sig, at saadanne Kursændringer ikke neutraliseredes af tilsvarende Forskydninger indenlands, saa Resultatet f. Eks. blev en »Skrue uden Ende« mellem skiftevis stigende Valutakurser og Pengeomkostninger. Man vilde ved en Kombination af saadanne Metoder give Handelen nogenlunde Stabilitet og Bevægelsesfrihed og undgaa rent spekulative Valutakursforskydninger, men samtidig bevare en Mulighed for at tilpasse Indlandets Økonomi til Udviklingen andetsteds gennem kontrollerede Ændringer i Valutakurserne.

Jeg er fuldt paa det rene med, at en Fortsættelse af disse Spekulationer meget snart vilde føre Ræsonnementerne helt op i Fantasiens tynde Luftlag, hvor Tankerne ganske vist ikke faar ret megen Gnidningsmodstand at overvinde, men hvor til Gengæld Virkelighedens Vilkaar efterhaanden fortøner sig. Jeg skal derfor lade det blive ved disse Antydninger, der egentlig kun har haft til Formaal at understrege, at det efter min Opfattelse ikke er selve Valutafregningsmetoderne imellem Landene, der bliver det vanskeligste Problem at klare under den kommende Genopbygning af Verdensøkonomien. Det bliver derimod Tilvejebringelsen af en nogenlunde automatisk virkende Forbindelse mellem Betalingsbalancen og Landenes indre Økonomi, saaledes at de uundgaelige Forstyrrelser af den valutariske Ligevægt kan overvindes uden alt for megen Friktion og politisk Indblanding.

EN DYNAMISK TEORI FOR PRISDANNELSESPROCESSEN UNDER TILBUDSDUOPOL

AF ERICH SCHNEIDER

1. Ved Undersøgelser af Prisdannelsesprocessen paa Markeder, hvor en eller begge Markedssider fremviser oligopolistisk Struktur, har Forskningen hidtil først og fremmest beskæftiget sig med Spørgsmaalet, om der under bestemte Forudsætninger eksisterer en stationær Ligevægtstilstand, og hvordan en saadan Tilstand, saafremt den eksisterer, kan karakteriseres. Det er altsaa den statiske Analyse af Oligopolproblemet, der har staaet i Forgrunden.

Først i den aller seneste Tid er man gaaet i Gang med at angribe Problemet dynamisk, d. v. s. at udvikle en Teori, der viser, hvordan Prisdannelsesprocessen under bestemte Forudsætninger former sig, naar den betragtes som en Proces, der foregaar i Tiden, eller m. a. O. en Teori, der viser, hvordan en Prissituation vokser frem af den foregaaende.

Det er kun faa Forfattere, der har taget dette Problem op til Behandling. *H. Winding Pedersen* har i sin Studie »Omkring den moderne Pristeori«¹⁾ formuleret Problemet i al Almindelighed og fremdraget en Række for Løsningen værdifulde Synspunkter. Et konkret Forsøg paa at udforme en dynamisk Pristeori under Oligopolet er, saa vidt jeg ved, kun gjort af *A. Smithies* og *L. I. Salvage*²⁾ i en Afhandling »A dynamic theory of duopoly«, omhandlende Cournots Mængdeduopol. Foruden disse to Arbejder, der umiddelbart sigter til en dynamisk Løsning af Prisdannelsesproblemet under Oligopol, maa der endelig nævnes en Undersøgelse, der ganske vist ikke indeholder en dynamisk Pristeori for Markedsformer af oligopolistisk Struktur, men dog giver en Oplægning af Problemet, der er af største Værdi for den videre Forskning: *Ragnar*

¹⁾ Nationaløkonomisk Tidsskrift Bd. 77, 1939, særlig Afsnit IV.

²⁾ *Econometrica*, Vol. 8, 1940, S. 130 ff.

Frisch's fundamentale Arbejde »Monopole — Polypole — La notion de force dans l'économie«¹⁾.

2. Med Udgangspunkt i disse tre Studier skal der i det følgende under visse simplificerende Forudsætninger gives en dynamisk Behandling af Prisdannelsesproblemet paa et Marked, hvor to relativt store, med hinanden konkurrerende Tilbydere af substituerbare Varer staar overfor en Købergruppe af atomistisk Struktur, som ikke forholder sig indifferent overfor de to Tilbydere.

Vi antager, at hver Tilbyder sætter sin Pris, og at Køberne bestemmer, hvilken Mængde de vil aftage til den givne Pris. For hver Tilbyder betragtes altsaa hans egen Pris som Aktionsparameter. Under de gjorte Forudsætninger afhænger den enkelte Sælgers Afsætning ikke blot af hans egen, men ogsaa af Konkurrentens Pris. For hver Sælger eksisterer altsaa en bestemt Afsætningsfunktion, der beskriver Relationen mellem Sælgerens Afsætning og begge Prisers Højde. Vi antager i det følgende,

- a) at hver Sælger kender sin egen, men ikke Konkurrentens Afsætningsfunktion. Der gøres yderligere følgende Forudsætninger:
- b) Hver Sælger har en bestemt Omkostningsfunktion, saaledes at Omkostningerne kun afhænger af hans egen fremstillede og solgte Mængde; Sælgeren kender denne Funktion.
- c) Køberens Reaktion paa en Prisvariation sker momentant.
- d) Budgetperioden er for begge Sælgere ens, d. v. s. den har samme Længde og begynder i samme Tidspunkt. For Kortheds Skyld betegnes Budgetperioden i det følgende ofte som »Dag«.
- e) Hver Sælger lægger sin Plan og sætter sin Pris hver Morgen. I Dagens Løb foretages ingen Prisforandringer.
- f) Hver Sælger lægger sin Plan ud fra det erhvervsøkonomiske Princip.

I Tidspunktet »Nul«, d. v. s. ved Begyndelsen af begge Sælgers økonomiske Aktivitet paa Markedet, sætter hver en »Forsøgspris«. Paa Grundlag af de i Løbet af den første Dag gjorte Erfaringer og de Forventninger, der hersker om Konkurrentens Prisansættelse, lægger hver Sælger i Tidspunktet 1 en ny Plan og sætter svarende til denne Plan en ny Pris. I Tidspunkt 2 foretages en ny Planrevision o. s. v.

Denne simultant ved hver Dags Begyndelse foregaaende Pris-

¹⁾ Nationaløkonomisk Tidsskrift Bd. 71, 1933, Tillægshæfte.

planlægning henholdsvis Prisansættelse skal nu betragtes lidt nærmere m. H. t. dens tidsmæssige Forløb.

3. Lad os begynde med at studere hver enkelt Sælgers Prisplanlægning i et vilkaarligt Tidspunkt t ($t > 0$).

Vi indfører følgende Betegnelser:

- p_i^t Tilbyder Nr. i 's Pris i Tidspunkt t ($i = 1, 2$).
- $*p_i^t$ Tilbyder Nr. 2's Forventning om Tilbyder Nr. 1's Pris i Tidspunkt t .
- $*p_i^t$ Tilbyder Nr. 1's Forventning om Tilbyder Nr. 2's Pris i Tidspunkt t .
- x_i^t Tilbyder Nr. i 's faktiske Afsætning i den i Tidspunkt t begyndende Periode ($i = 1, 2$)¹⁾.
- K_i Tilbyder Nr. i 's Omkostninger i Perioden ($i = 1, 2$).
- $*x_i^t$ Tilbyder Nr. i 's forventede Afsætning i den i Tidspunkt t begyndende Periode ($i = 1, 2$)¹⁾.
- $*G_i^t$ Tilbyder Nr. i 's forventede Gevinst i den i Tidspunkt t begyndende Periode ($i = 1, 2$)¹⁾.

De to Sælgeres Afsætningsfunktioner er:

$$(1) \quad \begin{aligned} x_1 &= f_1(p_1, p_2) \\ x_2 &= f_2(p_1, p_2) \end{aligned}$$

Omkostningsfunktionerne for de to Sælgere betegnes med:

$$(2) \quad \begin{aligned} K_1 &= K_1(x_1) \\ K_2 &= K_2(x_2) \end{aligned}$$

Sætter Tilbyder Nr. 1 i Tidspunkt t Prisen p_1^t og forventer han, at Konkurrenten i samme Tidspunkt vil kræve Prisen $*p_2^t$, saa giver Nr. 1's Plan for Perioden t til $t + 1$ en Gevinst paa:

$$(3a) \quad *G_1^t = p_1^t \cdot f_1(p_1^t, *p_2^t) - K_1[f_1(p_1^t, *p_2^t)]$$

Tilsvarende faas for Nr. 2's budgetterede Gevinst:

$$(3b) \quad *G_2^t = p_2^t \cdot f_2(*p_1^t, p_2^t) - K_2[f_2(*p_1^t, p_2^t)]$$

Under vore Forudsætninger afhænger altsaa hver Tilbyders forventede Gevinst af hans egen Pris og den forventede Højde af Konkurrentens Pris. Er hver Tilbyders Forventninger om Konkurrentens Prisansættelse givne, kan man for hver Tilbyder beregne den Højde af hans egen Pris, som giver ham den størst mulige Gevinst. Disse Priser faas af Ligningerne:

¹⁾ Altsaa i Perioden t til $t + 1$.

$$(4) \quad \frac{\partial^* G_1^t}{\partial p_1^t} = 0 \text{ og } \frac{\partial^* G_2^t}{\partial p_2^t} = 0$$

Disse to Ligninger bestemmer nu henh. p_1^t og p_2^t som Funktioner af henh. $^*p_2^t$ og $^*p_1^t$:

$$(5) \quad \begin{aligned} p_1^t &= \varphi_1 (^*p_2^t) \\ p_2^t &= \varphi_2 (^*p_1^t) \end{aligned}$$

d. v. s. de bestemmer den for hver Sælger gunstigste Pris som Funktion af den for samme Tidspunkt forventede Pris hos Konkurrenten. Prisdannelsesprocessens tidsmæssige Forløb er altsaa — ved givne og kendte Afsætnings- og Omkostningsfunktioner — udelukkende bestemt af begge Sælgeres af hinanden uafhængige Forventninger om Konkurrentens Prisansættelse. Det er derfor disse Prisforventninger, vi maa rette vor Opmærksomhed imod. Umiddelbart er det klart, at den i Tidspunkt t planlagte Højde af en Tilbyders egen Pris under vore Forudsætninger ikke kan paavirke Forventningen om Højden af Konkurrentens Pris. Kun den hidtidige, faktiske Prisudvikling kan have Indflydelse paa hver Sælgers Forventning om Konkurrentens Pris i Tidspunkt t . Prisens Højde i Dag bliver derved afhængig af Prisforløbet i Fortiden. Prisdannelsen i Dag kan kun forklares historisk¹⁾. Om Arten af denne Sammenhæng mellem Prisforventningerne i Tidspunktet t og den fortidige Prisudvikling kan der gøres forskellige Antagelser. I det følgende vil vi gaa ud fra, at Forventningerne i Tidspunkt t afhænger af begge Sælgeres faktiske Priser i Tidspunkterne $t-1$, $t-2$, ... Vi sætter altsaa:

$$(6) \quad \begin{aligned} ^*p_1^t &= ^*p_1^t (p_1^{t-1}, p_2^{t-1}, p_1^{t-2}, p_2^{t-2}, \dots) \\ ^*p_2^t &= ^*p_2^t (p_1^{t-1}, p_2^{t-1}, p_1^{t-2}, p_2^{t-2}, \dots) \end{aligned}$$

Under denne Antagelse faas den for hver Sælger gunstigste Pris i ethvert Tidspunkt gennem (5) som Funktion af samtlige Priser i alle fortidige Tidspunkter. Gaar vi f. Eks. ud fra, at det kun er Priserne i Tidspunkterne $t-1$, $t-2$ og $t-3$, der er relevante for Forventningerne i Tidspunkt t , saa er altsaa hele den fremtidige Prisudvikling ved given Form for Funktionerne (6), d. v. s. ved en gennem Tiden uforandret Forventningstruktur, bestemt, naar man kender begge Prisers Højde i tre efter hinanden følgende Tidspunkter. Matematisk faas Prisdannelsesprocessens Forløb ved at løse de to simultane Differensligninger af 3. Orden:

¹⁾ Se H. Winding Pedersen, l. c. S. 72.

$$(7) \quad \begin{aligned} p_1^t &= \Phi_1(p_1^{t-1}, p_2^{t-1}, p_1^{t-2}, p_2^{t-2}, p_1^{t-3}, p_2^{t-3}) \\ p_2^t &= \Phi_2(p_1^{t-1}, p_2^{t-1}, p_1^{t-2}, p_2^{t-2}, p_1^{t-3}, p_2^{t-3}) \end{aligned}$$

Løsningen af disse to Ligninger giver p_1^t og p_2^t som Funktioner af t .

4. For at faa dybere Indblik i Prisdannelsesprocessens Natur skal den hidtidige generelt drøftede Sammenhæng studeres ved Hjælp af et numerisk Eksempel. De to Afsætningsfunktioner skal for begge Tilbydere antages som lineære:

$$(8) \quad \begin{aligned} x_1 &= 46 - 4p_1 + 2p_2 \\ x_2 &= 63 + 4p_1 - 7p_2 \end{aligned}$$

De to Omkostningsfunktioner antages ligeledes som lineære:

$$(9) \quad \begin{aligned} K_1 &= c_1 + \frac{1}{2}x_1 \\ K_2 &= c_2 + x_2 \end{aligned}$$

Funktionerne (5), som fremstiller den for hver Sælger gunstigste Pris i et bestemt Tidspunkt i dens Afhængighed af den forventede Konkurrencepris i samme Tidspunkt, faar da følgende Form:

$$(10) \quad \begin{aligned} p_1^t &= 6 + \frac{1}{4} * p_2^t \\ p_2^t &= 5 + \frac{2}{7} * p_1^t \end{aligned}$$

Af (10) følger, at den tidsmæssige Prisudvikling er bestemt, naar man kender de indbyrdes Prisforventninger i hvert Tidspunkt. De videre Overvejelser skal gennemføres under den Forudsætning, at Højden af den i Tidspunkt t forventede Konkurrencepris kun afhænger af begge Sælgeres faktiske Priser i Tidspunktet $t-1$. Denne Sammenhæng mellem Forventning i Dag og Fakta i Gaar skal desuden antages som lineær:

$$(11) \quad \begin{aligned} *p_1^t &= a_1 p_1^{t-1} + a_2 p_2^{t-1} & (a_1 \geq 0; a_2 \geq 0) \\ *p_2^t &= b_1 p_1^{t-1} + b_2 p_2^{t-1} & (b_1 \geq 0; b_2 \geq 0) \end{aligned}$$

Disse Relationer indeholder som Specialtilfælde, at hver Tilbyder forventer, at Konkurrenten i Tidspunktet t vil bibeholde den faktisk i Tidspunktet $t-1$ satte Pris. Dette Tilfælde fremkommer, naar vi sætter:

$$(12) \quad \begin{aligned} a_1 &= 1; a_2 = 0 : & *p_1^t &= p_1^{t-1} \\ b_1 &= 0; b_2 = 1 : & *p_2^t &= p_2^{t-1} \end{aligned}$$

Under Benyttelse af (11) gaar de fundamentale Ligninger (10) over i:

$$(13) \quad \begin{aligned} p_1^t &= 6 + \frac{1}{4} \cdot (b_1 p_1^{t-1} + b_2 p_2^{t-1}) \\ p_2^t &= 5 + \frac{2}{7} \cdot (a_1 p_1^{t-1} + a_2 p_2^{t-1}) \end{aligned}$$

eller:

$$(13a) \quad \begin{aligned} 4p_1^t - b_1 p_1^{t-1} - b_2 p_2^{t-1} - 24 &= 0 \\ 7p_2^t - 2a_1 p_1^{t-1} - 2a_2 p_2^{t-1} - 35 &= 0 \end{aligned}$$

Disse to simultane Differensligninger bestemmer ved givne Begyndelsesværdier p_1^{t-1} , p_2^{t-1} hele den tidsmæssige Prisudvikling. Denne Udviklings Analyse kunde altsaa foretages paa den Maade, at vi løser disse to Ligninger. Imidlertid vil vi her ikke slaa ind paa denne Vej, men benytte os af en af *Frisch* anvendt Fremgangsmaade, som tillader paa en simplere og mere overskuelig Maade at faa et væsentligt dybere Indblik i Prisdannelsesprocessens Natur ved given Forventningsstruktur.

Ligningerne (13) viser, at der i Tidspunktet $t-1$ til ethvert Prissystem p_1 , p_2 svarer et eentydigt bestemt Prissystem i Tidspunktet t . Vi stiller nu følgende Spørgsmaal:

For hvilket Prissystem p_1 , p_2 i Tidspunkt $t-1$ vil en Tilbyder i det følgende Tidspunkt a) sænke sin Pris, b) forøge sin Pris c), holde sin Pris uforandret?

Dette Problems Løsning faas ved at besvare Spørgsmaal c. De Prissystemer p_1^{t-1} , p_2^{t-1} for hvilke gælder

$$\begin{aligned} p_1^t &= p_1^{t-1} \\ p_2^t &= p_2^{t-1} \end{aligned}$$

faas ifølge (13) af følgende to Ligninger:

$$(14) \quad \begin{aligned} (a) \quad 6 + \frac{1}{4} \cdot (b_1 p_1^{t-1} + b_2 p_2^{t-1}) &= p_1^{t-1} \\ (b) \quad 5 + \frac{2}{7} \cdot (a_1 p_1^{t-1} + a_2 p_2^{t-1}) &= p_2^{t-1} \end{aligned}$$

Hver af disse to Ligninger fremstiller en ret Linie i p_1^{t-1} , p_2^{t-1} Koordinatsystemet. Den gennem (14 a) repræsenterede rette Linie afskærer paa henh. p_1^{t-1} -Aksen og p_2^{t-1} -Aksen henh. Liniestykkerne $\frac{24}{4-b_1}$ og $-\frac{24}{b_2}$. Den rette Linie, der svarer til Ligning (14 b), afskærer paa henh. p_1^{t-1} -Aksen og p_2^{t-1} -Aksen henh. Liniestykkerne $-\frac{35}{2a_1}$ og $\frac{35}{7-2a_2}$.

Da de Koefficienter, der beskriver Forventningsstrukturen, efter Forudsætningen er positive, maa man nødvendigvis have:

$$0 \leq b_1 < 4$$

$$\text{og } 0 \leq a_2 < 3,5$$

saafremt Priserne i hvert Tidspunkt skal være positive.

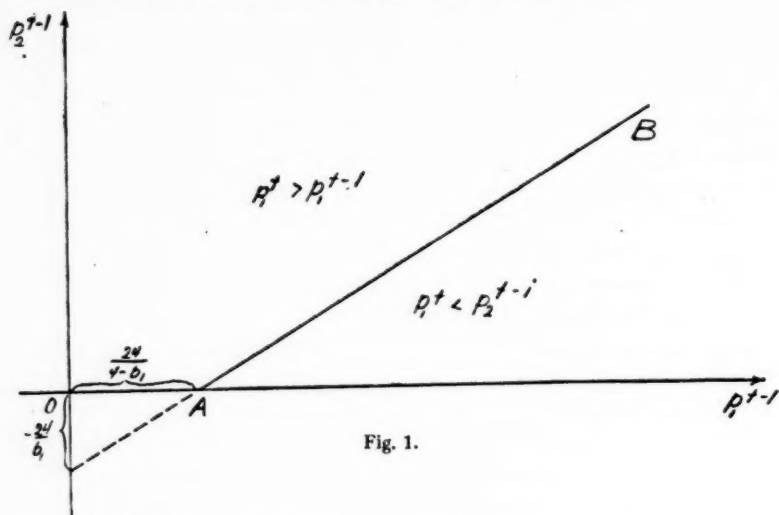

Fig. 1.

Fig. 1 viser den til (14a) svarende rette Linie. For alle Prissystemer, der ligger paa AB, gælder:

$$p_1^t = p_1^{t-1}$$

Efter en kendt Sætning fra den analytiske Geometri gælder da for alle ovenfor AB liggende Prissystemer

$$p_1^t > p_1^{t-1}$$

og for alle nedenfor AB liggende Prissystemer

$$p_1^t < p_1^{t-1}$$

Ligger Prissystemet i Tidspunktet $t-1$ ovenfor (nedenfor) AB, vil Tilbyder Nr. 1 forøge (formindske) sin Pris i det følgende Tidspunkt; ligger Prissystemet derimod paa AB, vil Tilbyderen i det følgende Tidspunkt bibeholde den i Tidspunktet $t-1$ gældende Pris.

Fig. 2 viser de tilsvarende Forhold for Tilbyder Nr. 2. Som man let ser, fremstiller de ovenfor (nedenfor) CD i den første Kvadrant liggende Punkter de Priskombinationer, som foranle-

diger Tilbyder Nr. 2 til i det følgende Tidspunkt at formindske (forøge) sin Pris.

De to Linier AB og CD deler altsaa det relevante »Prisfelt« i to Omraader; de sonderer de Priskombinationer, som giver Tilbyderne Anledning til en Forhøjelse af deres egen Pris i det følgende Tidspunkt, fra de Priskombinationer, som giver Anledning til en Nedsættelse af deres egen Pris.

Ved Hjælp af disse to Linier, som vi med *R. Frisch* vil betegne som de to Tilbyderes Attraktionslinier¹⁾, er vi nu i Stand til paa en simpel Maade at analysere Prisdannelsesprocessens tidsmæssige Forløb. Til dette Formaale tegner vi de to Attraktions-

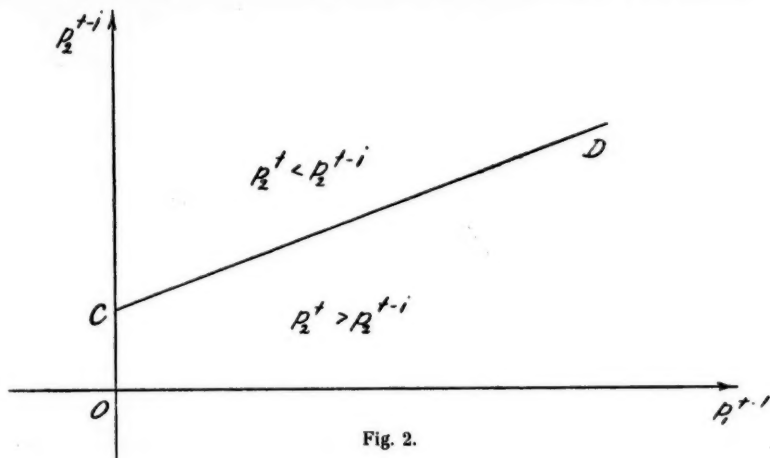

Fig. 2.

linier i det samme Koordinatsystem. Efter de to Liniers indbyrdes Beliggenhed maa der sondres mellem to Tilfælde:

a) De to Attraktionslinier skærer hinanden i et endeligt Punkt, der ligger i første Kvadrant (Fig. 3). I dette Tilfælde opdeles første Kvadrant i fire Delomraader. Ligger den faktiske Priskombination i Tidspunkt $t-1$ i Omraadet I, vil begge Tilbydere i Tidspunkt t forhøje deres Priser. Ligger den faktiske Priskombination i Tidspunkt $t-1$ i Omraadet II, vil den første Tilbyder i det følgende Tidspunkt nedsætte sin Pris, medens den anden Tilbyder derimod vil forhøje sin Pris. Ligger den faktiske Priskombination i Tidspunkt $t-1$ i Omraadet III, vil begge Tilbydere i det følgende Tidspunkt nedsætte deres Priser. Ligger den faktiske Pris-

¹⁾ *R. Frisch*, l. c. S. 256.

kombination i Tidspunkt $t-1$ i Omraadet IV, vil den første Tilbyder i det følgende Tidspunkt forhøje sin Pris, medens den anden Tilbyder vil nedsætte sin Pris. Ligger den faktiske Priskombination paa den første Tilbyders Attraktionslinie, vil denne i det følgende Tidspunkt holde sin Pris uforandret, medens den anden Tilbyder vil forhøje sin Pris. Ligger den faktiske Priskombination paa den anden Tilbyders Attraktionslinie, vil denne i det følgende Tidspunkt holde sin Pris uforandret, medens den første Tilbyder vil

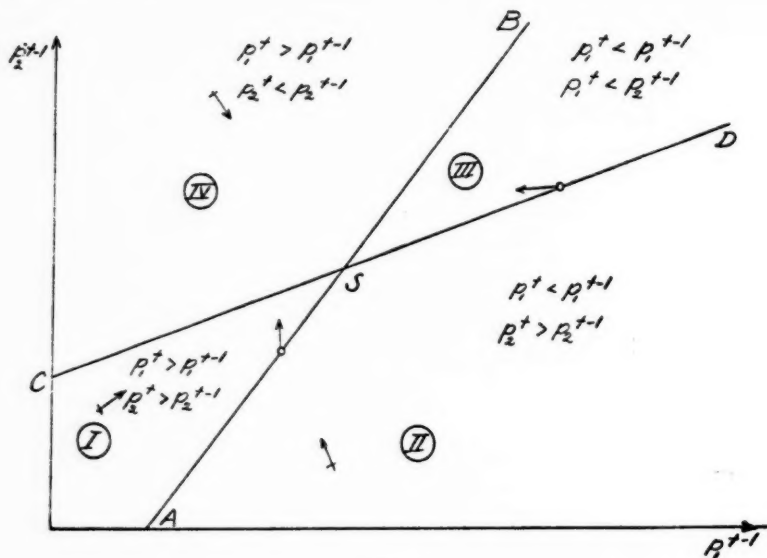

Fig. 3.

nedsætte sin Pris. Retningen af de Bevægelser, der svarer til de forskellige Udgangssituationer, er i Fig. 3 antydnet ved Pile.

Svarer Priskombinationen i Tidspunkt $t-1$ netop til de to Attraktionsliniers Skæringspunkt S, vil hver Tilbyder i samtlige følgende Tidspunkter ikke foretage Prisforandringer. Kooordinaterne af Punktet S fremstiller derfor de to Prisers Ligevægtskombination. Man kan vise, at denne Kombination har stabil Karakter. Enhver Prisbevægelse, som begynder i et vilkaarligt Punkt indenfor første Kvadrant, konvergerer mod S. For et specielt Tilfælde skal dette senere undersøges mere indgaaende.

b) De to Attraktionslinier skærer ikke hinanden i et endeligt Punkt, der tilhører første Kvadrant (Fig. 4). Det i Fig. 3 angivne

Omraade III falder nu bort. Bevægelserne i de tre Omraader I, II, IV (Fig. 4), svarer til de i Tilfælde a) omtalte. En Ligevægtskombination for Priserne findes ikke. Det kan vises, at enhver Prisbevægelse, der begynder i et vilkaarligt Punkt, »eksploderer«, d. v. s. at de paa hinanden følgende Priskombinationer fjerner sig mere og mere fra Koordinatsystemets Origo.

Hvilket af de to Tilfælde, der indtræder, afhænger, som man

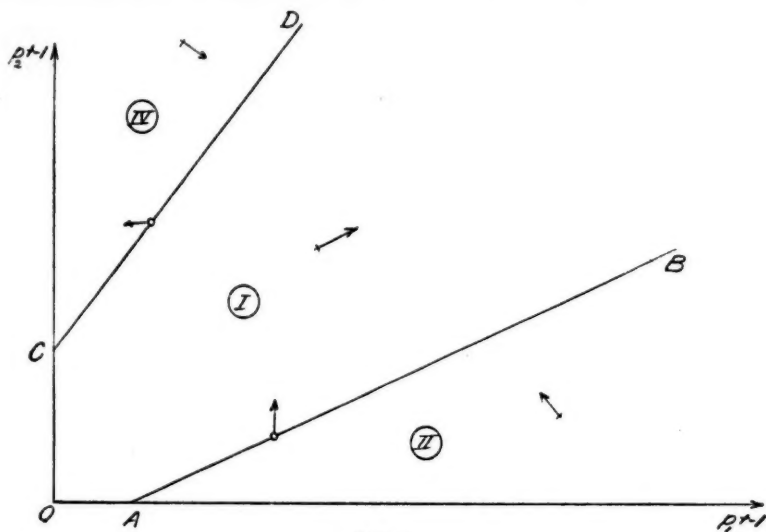

Fig. 4.

let ser, at de to Tilbyderes Forventningsstruktur, altsaa af Koefficienterne a_1 , a_2 , b_1 , b_2 i Relationerne (11).

Lad os til at begynde med betragte det Tilfælde, at Tilbyder Nr. 1 henh. Nr. 2 forventer, at Konkurrenten Nr. 2 henh. Nr. 1 ved sin Prisansættelse ikke tager Hensyn til Nr. 1's henh. Nr. 2's Pris Dagen før. Forventningsstrukturen skal altsaa være saaledes, at

$$\begin{aligned} a_1 &> 0; \quad a_2 = 0 \\ b_1 &= 0; \quad b_2 > 0 \end{aligned}$$

De to Ligninger (11) gaar da over i:

$$(15) \quad \begin{aligned} {}^*p_1^i &= a_1 p_1^{i-1} & (a_1 > 0) \\ {}^*p_2^i &= b_2 p_2^{i-1} & (b_2 > 0) \end{aligned}$$

og de to Ligninger (13) bliver:

$$(16) \quad \begin{aligned} 6 + \frac{b_2}{4} p_2^{t-1} &= p_1^t \\ 5 + \frac{2a_1}{7} p_1^{t-1} &= p_2^t \end{aligned}$$

Er $a_1 = b_2 = 1$, d. v. s. gaar hver Tilbyder ud fra, at Konkurrenten i Tidspunkt t vil sætte den samme Pris som i Tidspunkt $t-1$, har de to Attraktionslinier (14) den i Fig. 5 tegnede Beliggenhed (α , α). Da de to Linier skærer hinanden i den første Kvadrant, eksisterer en eentydigt bestemt Ligevægtstilstand.

Er $a_1 \neq 1$ og $b_2 \neq 1$, saa gaar Attraktionslinierne ligeledes gennem henh. Punktet P_1 og P_2 , fordi $a_2 = b_1 = 0$; det er alene deres Hældning, der varierer.

Med aftagende (tiltagende) a_1 aftager (tiltager) Hældningen af Tilbyder Nr. 2's Attraktionslinie. Med aftagende (tiltagende) b_2 tiltager (aftager) Hældningen af Tilbyder Nr. 1's Attraktionslinie. Deraf følger, at der altid eksisterer en eentydigt bestemt Ligevægts-tilstand, ogsaa naar $0 < a_1 < 1$ og $0 < b_2 < 1$, d. v. s. naar hver Tilbyder forventer, at Konkurrenten hver Dag nedsætter den foregaaende Dags Pris med en bestemt Procentsats (Attraktionslinier β , β i Fig. 5). Mangel paa Ligevægt kan derimod, som et Blik paa Fig. 5 viser, kun opstaa, naar $a_1 > 1$ og $b_2 > 1$, d. v. s. naar hver Tilbyder regner med, at Konkurrenten hver Dag forøger den foregaaende Dags Pris med en bestemt Procentsats. Om der ved en saadan Forventningsstruktur faktisk indtræder Uligevægt, afhænger af de to Forventningsparametre a_1 og b_2 's indbyrdes Størrelsesforhold.

Er $a_2 \neq 0$ og $b_1 \neq 0$, saa fjerner de to Punkter P_1 og P_2 sig fra Origo. Om der eksisterer en Ligevægtstilstand eller ej, afhænger af de to Forventningsparametres numeriske Værdi.

For det ovenfor omtalte Tilfælde $a_2 = b_1 = 0$ skal Prisdannelsesprocessens Tidsforløb nu nærmere undersøges. Som Eksempel paa en Forventningsstruktur, der fører til en eentydigt bestemt Ligevægtstilstand, vælger vi for Simpels Skyld det specielle Tilfælde $a_1 = b_2 = 1$. De to Differensligninger (13), som ved denne Forventningsstruktur bestemmer Prisudviklingen, bliver da:

$$(17) \quad \begin{aligned} 4p_1^t &= 24 + p_2^{t-1} \\ 7p_2^t &= 35 + 2p_1^{t-1} \end{aligned}$$

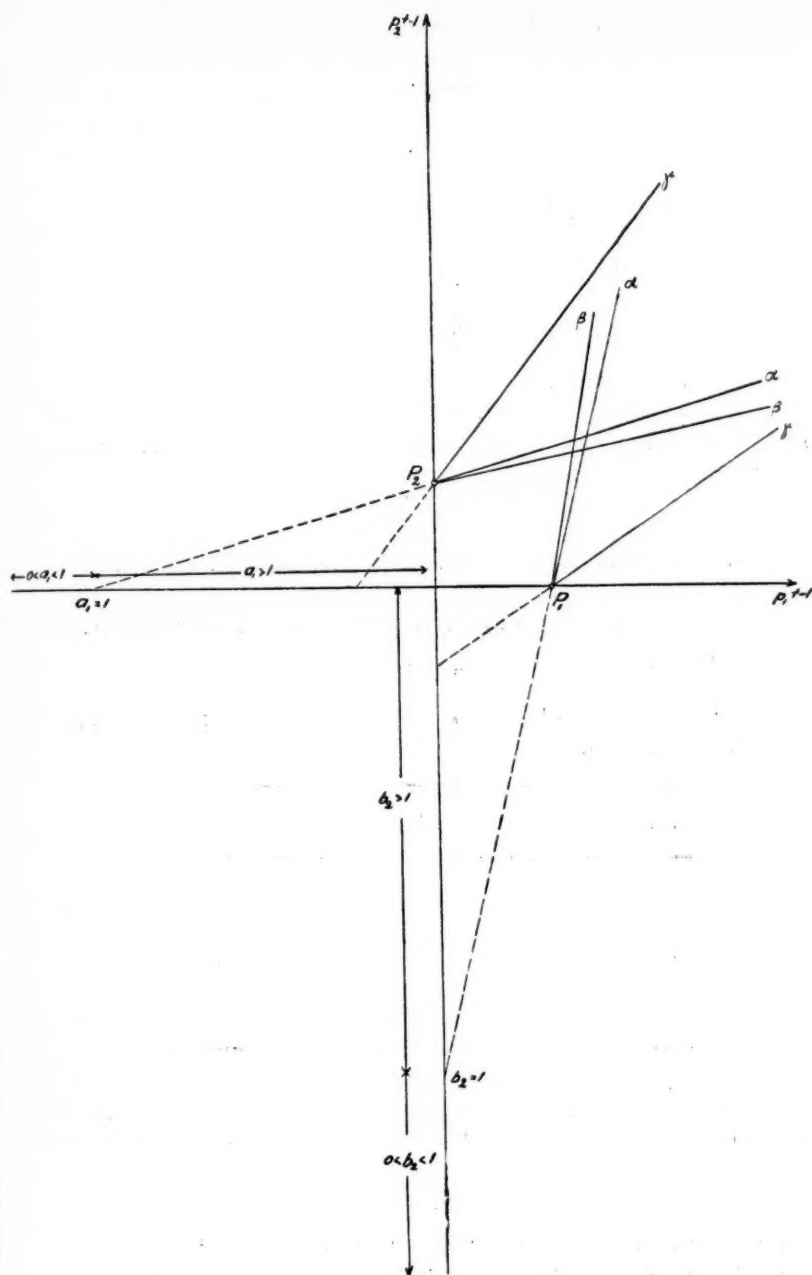

Fig. 5.

Dette Systems Løsninger er:

$$(18 a) \quad \begin{aligned} p_1^t &= \left(p_1^0 - \frac{203}{26} \right) \cdot \left(\sqrt{\frac{1}{14}} \right)^t + \frac{203}{26} \\ p_2^t &= \left(p_1^0 - \frac{94}{13} \right) \cdot \left(\sqrt{\frac{1}{14}} \right)^t + \frac{94}{13} \end{aligned}$$

for lige Værdier af t og

$$(18 b) \quad \begin{aligned} p_1^t &= \left(\frac{1}{4} p_2^0 - \frac{47}{26} \right) \cdot \left(\sqrt{\frac{1}{14}} \right)^{t-1} + \frac{203}{26} \\ p_2^t &= \left(\frac{2}{7} p_1^0 - \frac{39}{13} \right) \cdot \left(\sqrt{\frac{1}{14}} \right)^{t-1} + \frac{94}{13} \end{aligned}$$

for ulige Værdier af t ¹⁾.

Af Løsningerne fremgaar, at Prisudviklingen udfra en vilkaarlig Begyndelsessituation konvergerer mod bestemte Ligevægtspriser²⁾:

$$\lim_{t \rightarrow \infty} p_1^t = 7,8; \quad \lim_{t \rightarrow \infty} p_2^t = 7,2$$

Er Udgangssituationen given, kan den videre Prisudvikling afledes af henh. (17) eller (18).

a) Lad os betragte et Initialprissystem, der ligger i Omraade I (Fig. 3):

$$p_1^0 = 4; \quad p_2^0 = 2$$

Under Hensyntagen til (17) og (10) faas da det i følgende Tabel fremstillede Prisforløb:

Tidspunkt	p_1^t	$*p_2^t$	p_2^t	$*p_1^t$
0	4	—	2	—
1	$6^{1/3}$	2	$6^{1/7}$	4
2	$7^{15/18}$	$6^{1/7}$	$6^{6/7}$	$6^{1/3}$
3	$7^{5/7}$	$6^{6/7}$	$7^{15/98}$	$7^{15/38}$
	$\downarrow$	$\downarrow$	$\downarrow$	$\downarrow$
	$7^{21/36}$	$7^{2/18}$	$7^{2/18}$	$7^{21/36}$

¹⁾ p_1^0 ; p_2^0 betegner Initialprissystemet.

²⁾ Interesserer man sig kun for selve Ligevægtstilstanden, d. v. s. for den Priskombination, som i ethvert Tidspunkt uforandret vil blive bibeholdt:

$$\begin{aligned} p_1^t &= p_1^{t-1} = p_1^{t-2} = \dots \\ p_2^t &= p_2^{t-1} = p_2^{t-2} = \dots \end{aligned}$$

saa behøver man naturligvis kun at løse de to Ligninger (17) efter p_1 og p_2 uden Hensyntagen til lags. En saadan Problemstilling er af statisk Natur.

Hver Tilbyder forhøjer altsaa hver Dag den foregaaende Dags Pris. Bevægelsen fra Initialtilstanden til Ligevægtskombinationen foregaar i Overensstemmelse med de tidligere Resultater (se Fig. 3) helt indenfor Omraade I.

b) Ligger Udgangskombinationen i Omraade II:

$$p_1^0 = 14; p_2^0 = 8$$

faas følgende Billede af Prisudviklingen:

Tidspunkt	p_1^i	$*p_2^i$	p_2^i	$*p_1^i$
0	14	—	8	—
1	8	8	9	14
2	$8\frac{1}{4}$	9	$7\frac{2}{7}$	8
3	$7\frac{23}{28}$	$7\frac{2}{7}$	$7\frac{5}{14}$	$8\frac{1}{4}$
4	$8\frac{47}{56}$	$7\frac{5}{14}$	$7\frac{23}{28}$	$7\frac{23}{28}$
	↓	↓	↓	↓
	$7\frac{21}{28}$	$7\frac{2}{14}$	$7\frac{2}{14}$	$7\frac{21}{28}$

I Tidspunkt 1 nedsætter den første Tilbyder sin Pris, medens den anden Tilbyder forøger sin Pris. I det følgende Tidspunkt forhøjer den første Tilbyder atter Prisen, medens den anden Tilbyder nedsætter sin Pris, o. s. v. Prisbevægelsen fuldbyrdes altsaa i en stadig Oscillation mellem Omraaderne II og IV. Ligger Priskombinationen i eet Tidspunkt i Omraade II, saa kommer Priskombinationen i det følgende Tidspunkt til at ligge i Omraade IV og omvendt. Prissvingningernes Amplituder aftager derved, jo mere man skridder fremad paa Tidsskalaen.

c) Ligger Udgangskombinationen i Omraade III:

$$p_1^0 = 14; p_2^0 = 12$$

har man følgende Prisudvikling:

Tidspunkt	p_1^i	$*p_2^i$	p_2^i	$*p_1^i$
0	14	—	12	—
1	9	12	9	04
2	$8\frac{1}{4}$	9	$7\frac{6}{7}$	9
3	$7\frac{13}{14}$	$7\frac{6}{7}$	$7\frac{5}{14}$	$8\frac{1}{4}$
4	$7\frac{49}{56}$	$7\frac{5}{14}$	$7\frac{13}{49}$	$7\frac{13}{14}$
	↓	↓	↓	↓
	$7\frac{21}{28}$	$7\frac{2}{14}$	$7\frac{2}{14}$	$7\frac{21}{28}$

Begge Tilbydere nedsætter i hvert Tidspunkt de i det foregaaende Tidspunkt fastsatte Priser. Prisbevægelsen foregaar altsaa helt i Omraade III.

d) Ligger Udgangskombinationen i Omraade IV, har man det omvendte Prisforløb af Tilfældet b).

e) Ligger Udgangskombinationen paa den første Tilbyders Attraktionslinie:

$$p_1^o = 7; p_2^o = 4$$

bliver Prisudviklingen saaledes:

Tidspunkt	p_1^t	$*p_2^t$	p_2^t	$*p_1^t$
0	7	—	4	—
1	7	4	7	7
2	$7^{9/4}$	7	7	7
3	$7^{9/4}$	7	$7^{9/14}$	$7^{9/4}$
4	$7^{49/20}$	$7^{9/14}$	$7^{9/14}$	$7^{9/4}$
	$\downarrow$	$\downarrow$	$\downarrow$	$\downarrow$
	$7^{31/20}$	$7^{9/13}$	$7^{9/13}$	$7^{31/20}$

Tager Prisudviklingen sit Udgangspunkt i en Priskombination, der ligger paa den anden Tilbyders Attraktionslinie:

$$p_1^o = 10; p_2^o = 16$$

har man følgende Billede:

Tidspunkt	p_1^t	$*p_2^t$	p_2^t	$*p_1^t$
0	10	—	16	—
1	10	16	$7^{6/7}$	10
2	$7^{17/20}$	$7^{6/7}$	$7^{6/7}$	10
3	$7^{17/20}$	$7^{6/7}$	$7^{17/20}$	$7^{17/20}$
	$\downarrow$	$\downarrow$	$\downarrow$	$\downarrow$
	$7^{31/20}$	$7^{9/13}$	$7^{9/13}$	$7^{31/20}$

De efter hinanden i Tidsforløbet realiserede Priskombinationer ligger nu skiftevis paa de to Attraktionslinier. Ligger Udgangskombinationen paa den første Tilbyders Attraktionslinie, saa kommer Priskombinationen i det følgende Tidspunkt til at ligge paa den anden Tilbyders Attraktionslinie; i det derpaa følgende Tidspunkt ligger den atter paa den første Tilbyders Attraktionslinie, o. s. v. Vi faar altsaa den fra Cournots Prisduopolteori kendte, i Fig. 6

fremstillede Prisudviklingsproces. Processen forløber, som om der fandt en sukcessiv Tilpasning Sted mellem begge Tilbydere: Nr. 1 sætter Prisen 7, i næste Tidspunkt tilpasser Nr. 2 sig til denne Pris, medens Nr. 1 forholder sig passivt. I det derpaa følgende Tidspunkt tilpasser Nr. 1 sig til den i Tidspunktet før af Nr. 2 fastsatte Pris, medens Nr. 2 forholder sig passivt, o. s. v. I Virkeligheden foreligger her naturligvis ikke den af Cournot betragtede sukcessive Tilpasningsmaade. Begge Tilbydere tilpasser sig

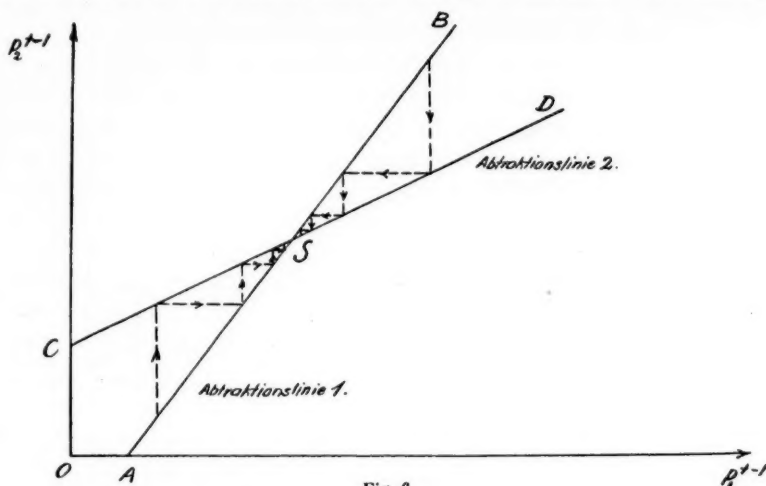

Fig. 6.

snarere i hvert Tidspunkt samtidigt til den af Konkurrenten i det foregaaende Tidspunkt fastsatte Pris.

5. I de opstillede Taleksempler er der ved Siden af de faktiske, i hvert Tidspunkt fastsatte Priser angivet den Pris, som hver Tilbyder forventer, Konkurrenten vil sætte i samme Tidspunkt. Enhver Tilbyders faktiske Pris er jo fastsat paa Grundlag af en bestemt Forventning om Konkurrentens Prishøjde. Hver Tilbyder vil altsaa efter Fastsættelsen af de faktiske Priser konfrontere sin Forventning med Konkurrentens faktiske Pris og benytte Resultatet af denne Sammenligning ved Fastsættelsen af sin Pris i det følgende Tidspunkt¹⁾. Af vore Taleksempler kan vi nu umiddel-

¹⁾ Vi indskrænker os her til en Betragtning af Priserne alene. Ved Priskalkulationen for en kommende Periode maa der naturligvis ogsaa tages Hensyn til Afsætningsmængden. Under den her gjorte Forudsætning, at enhver Tilbyders subjektive Pris-Afsætningsfunktion er identisk med den objektive Pris-Afsætningsfunktion, beror Afgivelser mellem en Tilbyders

bart drage følgende Slutning m. H. t. den Rolle, Afvigelsen mellem Konkurrentens faktiske Pris og den forventede Pris spiller for en Tilbyders Priskalkulation:

Jo mindre Afvigelsen mellem den forventede Konkurrencepris, som blev lagt til Grund for Kalkulationen af en Tilbyders egen Pris, og Konkurrentens faktiske Pris i en Periode er, des mindre forandres hans egen Pris i den kommende Periode. Hersker der Overensstemmelse mellem den for en Periode forventede Konkurrencepris og Konkurrentens faktiske Pris, forandres hans egen Pris ikke i den kommende Periode.

Ligevægtspriskombinationen kan altsaa karakteriseres som den Priskombination, for hvilken hver Tilbyder ser sine Forventninger m. H. t. Konkurrentens Pris, som han har lagt til Grund for Kalkulationen af sin egen Pris, opfyldt. Saa længe blot een af en Række Tilbydere ikke ser sine Forventninger opfyldt, er Systemet ikke i Ligevægt. Afvigelserne mellem Forventninger og Kendsgerninger repræsenterer da den Kraft, som driver Systemet over i andre Stillinger, indtil en Priskombination er naaet¹⁾, for hvilken alle Kendsgerninger stemmer overens med alle Forventninger²⁾.

6. I alle hidtil anstillede Overvejelser undersøgtes Prisdannelsesprocessens tidsmæssige Forløb ved uforandret Forventningsstruktur. Ved en given Forventningsstruktur, d. v. s. ved givne Koefficienter i Relationerne (11) og ved givne Efterspørgsels- og Omkostningsfunktioner var det muligt ud fra en bestemt Udgangskombination at aflede et eentydigt bestemt Tidsforløb for de

faktiske og den af ham forventede Afsætning imidlertid udelukkende paa Afvigelsen mellem den faktiske og den forventede Konkurrencepris. Antager man, at Tilbyderen ikke kender den objektive Pris-Afsætningsfunktion, saaledes at den subjektive Pris-Afsætningsfunktion ikke falder sammen med den objektive, kan Afvigelsen mellem faktisk og forventet egen Afsætning skyldes saavel en Afvigelse mellem den faktiske og den forventede Konkurrencepris som en Afvigelse mellem Tilbyderens subjektive (konjekturale) og den faktiske Prisafsætningsfunktion. Aarsagsanalysen af Afvigelsen mellem faktisk og forventet egen Afsætning bliver altsaa da mere kompliceret.

¹⁾ Naturligvis under den Forudsætning, at der eksisterer en saadan Priskombination!

²⁾ Se hertil bl. a. *J. R. Hicks: Value and Capital*, London 1938 (Kap. X: Equilibrium and Disequilibrium); *F. A. v. Hayek: Economics and Knowledge (Economica 1937)*; *Svend Laursen: Fra Ligevægtsteori til Konjunkturanalyse (Nationaløkonomisk Tidsskrift Bd. 76, 1938, S. 374 ff.)*.

enkelte Tilbyderes Priser. Forventningsstrukturen hører altsaa paa samme Maade til Problemets Data som Efterspørgsels- og Omkostningsfunktionerne. Dette er uden videre klart, naar man betænk-ker, at »all interpretation of the social world has to start from the subjective point of view«¹⁾. I Virkeligheden er jo ogsaa den enkelte Tilbyders Efterspørgsels- og Omkostningsfunktioner af konjunktural Natur. I vore Overvejelser har vi gennem Forudsætningerne excluderet det konjunkturale Moment for disse to Funktioners Vedkommende for isoleret at kunne betragte Forventningsstrukturens Indflydelse paa Prisdannelsesprocessen. En principiel Forskel mellem Efterspørgsels-, Omkostnings- og Forventningsrelationerne bestaar altsaa ikke. Har Efterspørgsels- og Omkostningsfunktionerne konjunktural Karakter, saa maa de ved Budgetlægningen benyttede Funktionsformer kontrolleres ved Slutningen af Budgetperioden paa Grundlag af Kendsgerningerne. Findes der Afvigelser mellem Plan og Fakta, saa maa der tages Hensyn dertil ved Opstillingen af Planen for den kommende Periode. Paa samme Maade maa der naturligvis ogsaa foretages en Revision af de i Budgettet benyttede Forventningsrelationer paa Grundlag af de indvundne Erfaringer. Bestaar der ingen Overensstemmelse mellem de af en Tilbyder forventede Konkurrencepriser og de faktisk af Konkurrenterne fastsatte Priser, saa maa Forventningsstrukturen, som lægges til Grund for den kommende Perodes Budget, forandres²⁾, d. v. s. Koefficienterne i Relationerne (11) vil faa andre Værdier. Systemet fremkalder altsaa af sig selv (endogen) Ændringer i de til Grund lagte Præmisser³⁾. En bestemt Forventningsstruktur ved en Perodes Begyndelse giver Anledning til en Bevægelse med en bestemt Ligevægts- eller Uligevægtstendens, som i den følgende Periode forandres paa Grund af Ændringen i Forventningsstrukturen. Vor hidtidige Forudsætning om en for alle Perioder konstant Forventningsstruktur svarer alt-

¹⁾ Harvard-Seminararbejde af A. Schütz (Rationality and the structure of the social world), citeret hos F. Machlup: *Tipi di concorrenza nella vendita* (Giornale degli Economisti 1941, S. 147).

²⁾ Svend Laurson, l. c., § 13, S. 386—88.

³⁾ F. A. v. Hayek, l. c., S. 40: »We have a situation where a revision of the plans on the part of at least some people is inevitable, or, to use a phrase which in the past has had a rather vague meaning, but which seems to fit this case perfectly, where endogeneous disturbances are inevitable«.

saa, bortset fra det Tilfælde, at Udgangssituationen ligger i Ligevægtpunktet eller i dets umiddelbare Nærhed, ikke til de faktiske Forhold. Tværtimod er det nødvendigt, saa længe Systemet ikke er i Ligevægt, d. v. s. saa længe Kendsgerningerne ikke er identiske med Forventningerne, at forudsætte en fra Periode til Periode stedfindende Ændring af Forventningsstrukturen, naar man ønsker at give en virkelighedsnær Forklaring af Prisdannelsesprocessens Forløb i Tiden. Af hvilken Art disse successive, fra Periode til Periode foregaaende Ændringer af Koefficienterne i Relationerne (11) er, kan kun afgøres empirisk¹⁾.

Fig. 7.

7. Den i dette Arbejde forsøgte Dynamisering af Teorien om Tilbudsduopolet paa et ufuldkomment Marked trænger selvfølgelig til en videre Udformning, som vi dog ikke her skal gaa nærmere ind paa. Fremfor alt er der to Forudsætninger, som maa forandres: 1) Forudsætningen om, at samtlige Tilbyderes Budgetperiode er den samme, d. v. s. at samtlige Tilbydere sætter deres Priser i samme Tidspunkt, 2) Forudsætningen om, at Købernes Reaktionshastighed er uendelig stor.

Lad os til at begynde med kun ophæve den første Forudsætning, medens den anden endnu bibeholdes uforandret. Som en simpel mulig Konstellation faas da den i Fig. 7 fremstillede Fordeling af Budgetteringstidspunkterne:

Den første Tilbyder sætter sin Pris i Tidspunkterne 0, 2, 4, 6, 8 . . . .; den anden Tilbyder sætter sin Pris i Tidspunkterne 1, 3, 5, 7, 9 . . . . Ved en saadan Sammenfletning af — her lige store — Budgetperioder fremkommer nye Spørgsmaal, som vi ikke kunde støde paa under de hidtil anvendte Forudsætninger. Da hver Tilbyder ved Kalkulationen af sin Pris ved, at Konkurrenten sætter

¹⁾ Denne nødvendigvis af Problemets Karakter følgende »Præmisustabilitet« betyder naturligvis ikke, at Undersøgelser over Prisdannelsesprocessens Forløb ved konstant Forventningsstruktur er uden Betydning. T. Palander har med Rette henvist til (i »Konkurrens och Marknadsjämvikt vid Duopol och Oligopol«, Ekonomisk Tidsskrift, Årg. 41, 1939, S. 239—241), at begge Problemer ved den teoretiske Analyse maa behandles særskilt.

sin Pris i Budgetperiodens Midtpunkt, maa han ved Fastsættelsen af sin Pris i Tidspunkt t regne med, at Konkurrenten muligvis vil reagere i Tidspunkt $t+1$. En Tilbyders Forventning om Konkurrenceprisens Højde afhænger altsaa nu ikke blot, som hidtil, af den faktiske fortidige Prisudvikling, men ogsaa af den Pris, som han selv sætter i sit Budgetteringstidspunkt. Den første af Relationerne (6) maa altsaa nu skrives paa følgende Maade:

$$*p_i^{t+1} = \psi(p_i^t, p_i^{t-1}, p_i^{t-2}, p_i^{t-3}, p_i^{t-4}, \dots)$$

Spørgsmaalet: Hvordan vil Konkurrenten reagere i Tidspunkt $t+1$, naar jeg i Tidspunkt t for Perioden t til $t+2$ sætter Prisen p_i^t , bliver derved af fundamental Betydning for Prisdannelsesprocessens Forløb¹⁾.

8. Den ovenfor antydede Udvidelse af den dynamiske Duopolteori er imidlertid ikke realistisk nok. Det er nødvendigt at opheve Forudsætningen om Budgetteringstidspunkter, der ligger fast for hver enkelt Tilbyder, og erstatte den med den Antagelse, at den enkelte Tilbyder selv kan vælge Tidspunktet for Prisfastsættelsen og dermed ogsaa Tidspunktet for en Reaktion paa Konkurrenternes Aktioner. Denne Antagelse vil blive af særlig Betydning, naar der ikke mere som hidtil fra Køberens Side regnes med uendelig store, men med endelige Reaktionshastigheder. Saa snart det forudsættes, at Køberne af en eller anden Grund ikke straks reagerer paa en Tilbyders Prisforandringer, er det for den enkelte Tilbyders Priskalkulation ikke tilstrækkeligt at overveje, hvordan Konkurrenterne vil reagere paa en bestemt Prisfast-

¹⁾ Det her berørte Spørgsmaal blev allerede stillet af F. Y. Edgeworth («The Pure Theory of Monopoly»; Papers relating to Political Economy I, S. 137). Han betragter det Tilfælde, »that a mill belongs to one monopolist and the water for driving it to another« og antager, »that the two lettings are yearly; beginning at the middle of the year for the mill, and at the end of the year for the water-supply.« Sammenfletningen af Budgetperioderne er altsaa netop saaledes som forudsat i Afsnit 7. Under disse Forudsætninger, mener Edgeworth, er det urimeligt at antage, at den enkelte Monopolist ved en Kontraktfornyelse ikke vil tage Hensyn til hvad den anden Monopolist vil gøre 6 Maaneder senere: »Ought we to suppose that the proprietor, when renewing his contract, does not take into consideration possible future events? Will he not, theoretically, fix the rent at that figure which will be the most advantageous for him in view of the rent which the owner of the water-supply may fix the next winter? It is thus that a chess-player when making his move takes account of the move which his adversary will probably make«.

sættelse fra vedkommende Tilbyders Side, men ogsaa hvornaar denne Reaktion vil finde Sted. Tror en Tilbyder (i Duopoltilfældet), at Konkurrenten paa en bestemt Maade vil reagere paa en bestemt Prisvariation, saa vil Fastsættelsen af den egne Prishøjde væsentligt afhænge af, hvornaar Konkurrenten antages at ville reagere. Konkurrentens forventede Reaktionshastighed bliver altsaa et lige saa vigtigt Datum for en Tilbyders Prisansættelse som den forventede Reaktionsmaade¹⁾.

9. For at kunne løse disse Problemer paa en tilfredsstillende Maade er det nødvendigt at anstille empiriske Undersøgelser over enkelte Tilbyderes faktiske Opførselsmaade og deres Reaktionshastighed overfor Konkurrentens Handlinger²⁾. Der maatte altsaa fastslås: a) den faktiske Prisudvikling for en bestemt Artikel X for en bestemt Tilbyder, b) den faktiske Prisudvikling for de af andre Tilbydere solgte Konkurrenceprodukter, c) Udviklingen af Afsætningen og Omsætningen for Artikel X, d) Udviklingen af Afsætningen og Omsætningen for Konkurrenceprodukterne, e) Udviklingen af Konkurrenternes Omsætningsgevinster.

En empirisk Undersøgelse, som besvarer nogle af disse Spørgsmaal for et konkret Tilfælde, er offentliggjort af *O. Schröder*³⁾. Paa Grund af den Interesse, den har for vort Problem, skal den her kort gengives. Fig. 8 viser Afsætning, Omsætning og Salgspris for en bestemt Artikel C, som fremstilles og sælges af den undersøgte Virksomhed. Figuren indeholder videre Salgsprisen for et Konkurrenceprodukt, som siden Midten af 1926 er blevet fremstillet og solgt af en anden Virksomhed. Indtil September 1926 havde Virksomheden, som det maa antages efter Forfatterens Bemærkninger, en Monopolstilling m. H. t. Produktet C. Den Afsætningsformindskelse, der fandt Sted i den første Halvdel af 1925 prøvede man først at imødegaa alene med Prisnedsættelser. Fra og med Oktober 1925 foretages ingen yderligere Prisnedsættelser, men

¹⁾ Se hertil *H. Winding Pedersen*, l. c., Afsnit VI og *E. Chamberlin*, *The theory of monopolistic competition*, Cambridge Mass. 1933, S. 50/51.

²⁾ »The assumptions will have to be carefully chosen, on the basis of empirical, factual investigations of present-day economic life. The unreal atmosphere which surrounds our current theories of oligopoly may be ascribed to the fact that the assumptions are too often chosen for their analytical convenience rather than for their actual relevance to the real world of to-day«. (*R. Triffin: Monopolistic Competition and General Equilibrium Theory*, Cambridge Mass. 1940, S. 80).

³⁾ *O. Schröder: Kostensenkung und Leistungssteigerung*. Stuttgart 1936, S. 112—115. (Fig. 8 er taget fra denne Bog).

derimod paabegyndes en omfattende Reklamekampagne for Produktet C, som efterhaanden medførte en væsentlig Stigning i Afsætningen og Omsætningen. Denne Stigning standser ikke trods Prisforhøjelser i Februar, April og August 1925. Fra April 1925 holdes den da opnaaede høje Pris uforandret. I September 1926 kaster imidlertid Konkurrenten — aabenbart tillokket af den høje Pris — et Produkt af samme Kvalitet til en lavere Pris paa Marke-

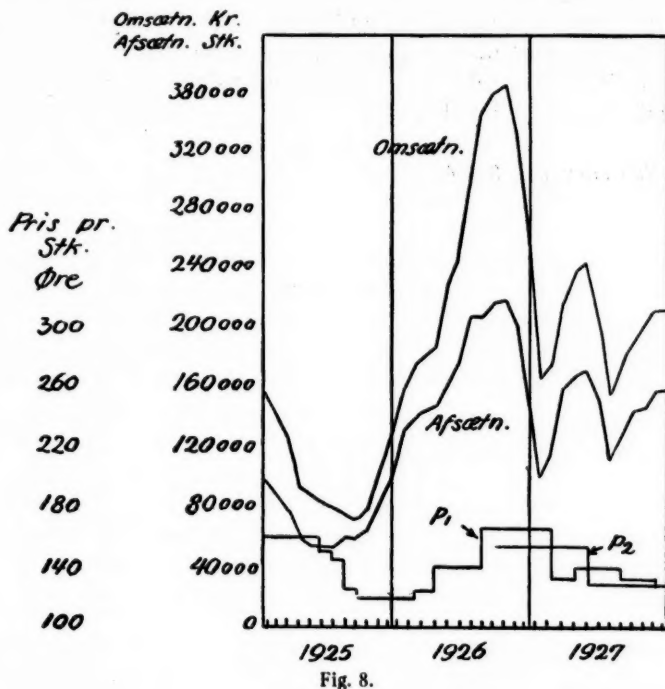

Fig. 8.

det. Konsekvensen er, at Afsætning og Omsætning af Produktet C synker stærkt. Alligevel reagerer Virksomheden først i Februar 1927, men da ganske vist med en væsentlig Prisnedsættelse. Som Følge heraf begynder Afsætningen paany at stige; Stigningen naar dog ikke Maximum fra Aaret 1926. Paa denne Prisnedsættelse reagerer Konkurrenten først i Maj 1927 ved at underbyde Virksomhedens Pris paany. Derefter foretages ingen ny Underbydning fra Virksomhedens Side. »Dens eget Produkts Salgspris tilpasses Prisen for Konkurrenceproduktet; dens eget Produkts Kvalitet forbedres, og Propagandaen forstærkes. Artiklen ligger nu fast i Mar-

kedet, og den videre Udvikling foregaar uden væsentlige Forstyrrelser¹⁾).

En Undersøgelse som den lige omtalte er naturligvis ikke nær fuldstændig nok som empirisk Fundament for Duopol- henholdsvis Oligopolteorien. Fremfor alt mangler i *Schröders* Undersøgelse Tidskurver for Virksomhedens Omsætningsgevinst, idet det er Gevinstens Variation som Følge af Konkurrentens Aktion, der bl. a. spiller en afgørende Rolle for Virksomhedens Reaktionsmaade. Alligevel viser Undersøgelsen, hvilke værdifulde Oplysninger man maa forvente af saadanne Forskninger. Først disse af empiriske Undersøgelser indvundne Erkendelser vil tillade os at opbygge en virkelighedsnær Oligopolteori.

---

¹⁾ *O. Schröder*, l. c., S. 114.

PROBLEMER VEDRØRENDE ARBEJDSMARKEDETS FREMTIDIGE ORDNING

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING DEN 9. APRIL 1942

AF THORKIL KRISTENSEN

TIDEN er næppe inde til en praktisk-politisk Behandling af det Emne, jeg er blevet anmodet om at tale om i Aften. Dertil har vi endnu for faa Erfaringer om Virkningen af den Nyordning, der under Krigen er indført ved Loven om Arbejdsforhold. Der kommer forhaabentlig ogsaa en Tid, hvor man ved lidt mere om Fremtiden overhovedet, end man gør i Dag, og derfor maa maa vi paa dette som paa andre Omraader vente med at tage bestemt Stilling til Problemerne. Men Ventetiden kan passende bruges til Overvejelser, og det følgende maa nærmest opfattes som Tanker til Overvejelse i denne Ventetid.

Disse Tanker, der ifølge Sagens Natur maa have en vis foreløbig Karakter, er i nogen Grad baserede paa Erfaringer fra min Virksomhed i Arbejds- og Forligsnævnet. Det skal allerede her understreges, at det kun drejer sig om mine personlige Erfaringer og Indtryk. Ingen af Nævnets eller Formandsskabets øvrige Medlemmer er derfor ansvarlige for noget af det følgende.

Det Spørgsmaal, man især har ønsket at faa undersøgt og sat under Debat, er Problemet om Bevægeligheden paa Arbejdsmarkedet, altsaa Spørgsmaalet om, hvorledes man i saa vidt Omfang som muligt kan faa Udbud og Efterspørgsel tilpasset efter hinanden, saaledes at der hverken opstaar Arbejdsløshed eller Mangel paa Arbejdskraft i større Stil. Bagved Spørgsmaalet om Bevægeligheden staar med andre Ord hele det alvorlige Arbejdsløshedsproblem, der saa stærkt har præget Tiden mellem de to store Krige.

Det er nemlig klart, at i et Samfund, hvor alle de økonomiske Faktorer viste fuldkommen fri Bevægelighed, vilde der ikke være

nogen Arbejdsløshed. Det er jo ikke saadan, at der mangler Opgaver til de arbejdsløse. De allerfleste Mennesker faar kun delvis deres Behov tilfredsstillede, og mange savner det nødvendigeste. Der er da altid god Brug for flere økonomiske Goder. Hvorfor sætter man ikke de ledige Folk til at producere dem?

Svaret er, at det kræver Tilpasning af forskellig Art. Arbejderne er maaske geografisk eller fagligt paa et andet Sted end der, hvor de uløste Opgaver er. Eller Priserne paa Varerne staar i et Misforhold til Omkostningerne, saaledes at en Produktion, der i og for sig vilde være en Vinding for Samfundet, bliver urentabel. Hvis der i det økonomiske System baade geografisk, fagligt og prismæssigt var fuldstændig gnidningsfri Bevægelse paa alle Omraader, vilde ledige produktive Kræfter altid kunne finde en Anvendelse. De vilde straks søge derhen, hvor der var Opgaver at løse. Nu er der kun begrænsede Muligheder for Bevægelse og Tilpasning, og derfor gaar megen Arbejdskraft til Spilde.

Dette betyder ikke, at Arbejdsløshedsproblemet simpelthen er et Spørgsmaal om Bevægelighed paa Arbejdsmarkedet. Det rækker videre. Beskæftigelsen er til enhver Tid et Produkt af en Række Faktorer: tekniske, økonomiske, politiske, militære o. s. v. Hvad der kræves, er, at disse tilpasses til hverandre, saaledes at det samlede Resultat netop bliver fuld Beskæftigelse.

Forholdet kan maaske bedst belyses gennem en Analogi. Den menneskelige Legemstemperatur er et Produkt af flere Faktorer: Vejrliget udenfor, den indre Forbrænding i Organismen, Paaklædning og Opvarmning af Opholdsrum. Det mærkelige er nu, at hvis en af disse Faktorer ændres, sker der straks en Tilpasning af een eller flere af de andre, saaledes at Resultatet stadig er det samme, ca. 37°. Svinger undtagelsesvis denne fine Tilpasningsevne, er der noget i Vejen med Organismen. Man siger da, at den paagældende er syg.

Det tilsvarende vilde være, at Faktorerne i det økonomiske System altid tilpassede sig saaledes, at Beskæftigelsen stadig var 100 pCt. Desværre er Reaktionsevnen her mindre fin og sikker, og Opgaven bliver nu at undersøge, hvorfor det forholder sig saaledes, og hvad der eventuelt kunde gøres, for at de økonomiske Faktorer bedre end hidtil kunde tilpasse sig efter hverandre paa den Maade, man ønsker.

Om man saa vil tilpasse Arbejdsmarkedet efter de øvrige Forhold eller de øvrige Forhold efter Arbejdsmarkedet — det er et Spørgsmaal, hvorom enhver kan have sin Mening. Det er til

syvende og sidst af politisk Art. Vigtigt er det at fremhæve, at Bestræbelser for en Tilpasning i og for sig lige saa godt kan sætte ind overfor den ene som overfor den anden af de samvirkende Faktorer. Den kan ogsaa angaa flere samtidig. Man faar vel tilmed som Regel den smidigste Politik, naar man spiller paa flere Streng; men det kræver naturligvis stor Indsigt og Færdighed hos de politiske Organer.

Vi kan derfor ikke i det følgende holde os strengt til Arbejdsmarkedet alene. Det er nødvendigt ogsaa at have et Øje paa de andre Led i Samspillet.

Noget andet er, at hvilken Politik man end foretrækker, slipper man ikke for at tage ogsaa Arbejdsmarkedet med i sine Overvejelser. Man maa jo i hvert Fald sørge for, at dette Marked ikke viser, hvad man kunde kalde negativ Tilpasningsevne. Lad os antage, at man havde tilpasset de andre Faktorer efter Arbejdsmarkedet paa en Maade, der skulde give et bestemt Resultat, f. Eks. fuld Beskæftigelse. Hvis der nu som Reaktion herimod skete saadanne Forskydninger paa Arbejdsmarkedet, at Ligevægten igen forstyrredes, vilde det hele jo være forgæves. Det vilde være det modsatte af Tilpasning. Man maa derfor, hvis man ønsker at komme Arbejdsløsheden til Livs, sikre sig, at Arbejdsmarkedet ikke reagerer paa en saadan Maade, at det ophæver Virkningerne af den Beskæftigelsespolitik, man igrønt driver.

Vender vi os nu til det danske Samfund, som vi kender det, kan det vel uden Risiko siges, at det særlig er i Aarene siden den første Verdenskrig, Tilpasningsproblemet har været brændende. Vi maa derfor, selv om det kun kan blive i yderst grove Træk, søge at danne os et Billede af disse Aars Samfundsudvikling eller i hvert Fald de Sider deraf, som hænger sammen med netop dette Problem. Tiden tillader ikke at gaa i Enkeltheder med disse i og for sig meget vigtige og interessante Spørgsmaal; men jeg har andetsteds behandlet dem lidt mere udførligt¹⁾. Her maa det være nok at fremsætte nogle faa Bemærkninger.

Behovet for Tilpasning har netop i denne Periode været særlig stærkt. En Række voldsomme Begivenheder har paa mange Maader grebet ind i det økonomiske Liv og paavirket dets Arbejdsvilkaar paa afgørende Maade. Først kom selve de vældige militære Operationer i den første Storkrig, noget, der naturligvis udsætter

¹⁾ Se f. Eks. Samfundets Krav 1939 og Andelsbladet 1941.

Økonomien for store Rystelser. Derpaa fulgte de mange Grænseflytninger, der skabte nye Told- og Valutaomraader, og senere havde man Problemerne vedrørende Krigsskadeerstatningen og Krigsgælden. Efterhaanden indførtes ogsaa i flere Lande nye politiske Systemer, hvis økonomiske Politik afveg stærkt fra det, der hidtil havde været almindeligt. Føj hertil, at Perioden har været præget af en meget stærk teknisk Udvikling, ikke mindst i Landbruget og i Transporten (Automobilismen) — og det vil forstaaes, at de Forhold, hvorunder det økonomiske System arbejder, har været ualmindelig store Forandringer undergivet i dette Tidsafsnit. Skal Systemet under disse Forhold bevare sin Ligevægt, stilles der meget store Krav til dets Smidighed og Tilpasningsevne.

Desværre har imidlertid forskellige Forhold bevirket, at selve det økonomiske Liv i det samme Tidsrum snarest er blevet mindre smidigt end før. De Tendenser, der her er Tale om, betegner ikke et Brud med Fortiden paa samme tydelige Maade som de før nævnte Begivenheder af politisk o. l. Art. Snarere drejer det sig om en Udvikling, der længe har været i Gang, men hvis Konsekvenser efterhaanden træder stærkere frem. Maaske er der saa her som andre Steder en vis Tilbøjelighed til at overvurdere Forskellen mellem nyt og gammelt. Ogsaa tidligere har Bevægeligheden sikkert ofte været mindre, end man nu som Regel tænker sig. Alligevel kan der ikke være Tvivl om, at der i to Retninger har hersket en tiltagende Stivhed indenfor Systemet.

For det første er der af tekniske Grunde en ringe Bevægelighed fra Fag til Fag i et stærkt specialiseret Samfund som Nutidens. Specialister er dygtige i deres eget Fag, men har svært ved at gaa over til noget andet. Desuden gør de det nødigt, fordi de derved kan miste deres Position i Samfundet, og i andre Fag ønsker man dem ikke, fordi der ogsaa der er Specialister, der har en Position at forsvare.

Ogsaa Husdyrene og de materielle Produktionsmidler, Maskiner, Skibe o. s. v. er indrettede med ganske bestemte Produktioner for Øje og lader sig ikke let stille om til anden Anvendelse. Følgen er, at hvis Omskiftelser i Samfundsforholdene gør det ønskeligt at indskrænke een Produktion og udvide en anden, kan dette ikke foregaa let og gnidningsfrit. De Produktivkræfter, der bliver overflødige et Sted, vil ofte være ledige i lang Tid, før de finder en anden Anvendelse.

Af større Betydning er dog den Stivhed, der er kommet til at præge store Dele af Prissystemet. Prisaftaler og andre mar-

kedsregulerende Aftaler spiller i Nutiden en meget stor Rolle i baade Industri, Haandværk, Rutefart og visse andre Erhverv, og samtidig beherskes mange Brancher af enkelte store Koncerner. Indirekte bindes ogsaa en stor Del af Handelens Priser ved, at Producenter og Importører fastsætter Detailpriserne for deres Produkter. Ogsaa Arbejdsmarkedet er jo nu præget af Aftaler mellem Sammenslutninger. Kun Landbruget og Trampskibsfarten har indtil de seneste Aar staaet udenfor denne Udvikling. Der var i disse to Erhverv for mange Konkurrenter eller for vidtstrakte Arbejdsfelter til, at Markedet lod sig beherske.

Nu viser Erfaringen, at de bundne Priser, der saaledes kontrolleres af en Sammenslutning e. l., bevæger sig tungt, navnlig nedad. De er jo Kompromiser, og naar de skal ændres, er der ofte mange, der skal se at enes om den nye Prispolitik. En vigtig Pris som Arbejdslønnen er endog et Kompromis i tredobbelt Forstand. Først skal Arbejdsgiverne indbyrdes enes om et Standpunkt, og her kan modsatte Interesser gøre sig gældende, f. Eks. mellem Eksporterhverv og Hjemmemarkedsproducenter. Dernæst skal Arbejderne indbyrdes blive enige om deres Krav, og endelig skal de to Parter se at finde sammen om en Løsning, der altsaa i hvert Fald kan blive et Kompromis mellem to Kompromiser.

Intet Under, at der skal meget til, før de bundne Priser ændres. Dertil kommer maaske, at man kvier sig ved at sætte en Pris ned, fordi man frygter, at det kan blive svært at faa den sat op igen, naar Forholdene taler derfor.

Kort sagt, Systemet arbejder tungt, og Priserne, der ellers gennem deres Bevægelser kan være virksomme Midler i Tilpasningens Tjeneste, har ofte ved deres Stivhed været en Hindring for Tilpasningen. Særlig mærkes dette, naar de frie Priser, f. Eks. i Landbrug og Trampfart, falder under Depressionen, medens de bundne Priser holdes oppe. Vi faar da en Mangel paa Balance, der kan stille sig i Vejen for Aktivitetens fornyede Opløbsstring.

Denne Udvikling er Baggrunden for de mange Statsindgreb, der kendetegner Mellemkrigstiden. Disse har nemlig for Størstedelen haft til Formaal at skabe Balance, hvor der var Uligevægt, og Bevægelse, hvor der var Stivhed og Stilstand. Saaledes har man ved Valutaændringer og Landbrugsordninger søgt Tilpasning mellem forskellige Slags Priser og Omkostninger, og ved Loven om Prisaftaler, der jo allerede kom før Krigen, vilde man jo ogsaa hindre, at nogle Priser blev for høje i Forhold til andre. Samtidig

har offentlige Arbejder og Rentepolitik m. v. været anvendt som Beskæftigelsesforanstaltninger.

Alt dette og meget mere er gennemført paa forholdsvis faa Aar, i vidt Omfang med Tilslutning fra næsten alle de politiske Hovedretninger, ogsaa dem, der principielt ønskede at begrænse Statsindgrebenes Mængde. Det tyder paa, at det ikke er sket tilfældigt. Man har fra Tilfælde til Tilfælde fundet, at Situationen fordrede de paagældende Indgreb. Og man har da henvist til den Mangel paa Stabilitet, der kendetegner Tidens Økonomi paa saa mange Maader.

Dette kan kun forstaas, naar man saaledes, som det her er sket, opfatter disse Indgreb som Konsekvenser af fundamentale Faktorer i den nyere Samfundsudvikling.

Intet tyder paa, at disse Faktorer snart vil forsvinde. De vil sikkert ogsaa præge de kommende Aar, og derfor maa man regne med, at Staten ogsaa i den Fremtid, vi kan overskue, vil gribe ind paa afgørende Punkter i Økonomien. Det bliver et Samfund med en ret omfattende Statsregulering, vi faar at gøre med, ogsaa efter Krigen, og det er da i et Samfund af denne Art, at Arbejdsmarkedet skal finde sin Plads.

(En indskudt Bemærkning om de sidste to—tre Aars Forhold kan passende danne Afslutningen paa dette Rids af de sidste to—tre Aartiers Udvikling: Krigen og Besættelsen har affødt offentlige Foranstaltninger og privat Initiativ, der i et bemærkelsesværdigt Omfang har gengivet Økonomien noget af den Bevægelighed, der syntes tabt. Arbejdere er i stort Tal gaaet fra Fag til Fag, Fabrikker har faaet nye Anvendelser, og Prissystemet har ved Bevægelser paa nogle Punkter og relativ Fasthed paa andre skabt et Forhold mellem Priser og Omkostninger, der gjorde talrige nye Produktioner rentable. Naar det ydre Tryk er tilstrækkelig stort, kan en baade kraftig og hurtig Tilpasning altsaa finde Sted. Der er derfor Grund til at tro, at det samme kan ske, hvis der er det fornødne indre Tryk, d. v. s. en tilstrækkelig stærk Vilje til at fjerne den store Arbejdsløshed, et Program, som de fleste jo plejer at bekende sig til).

Hvorledes er nu selve det danske Arbejdsmarked?

Det maa uden Tvivl betegnes som meget velorganiseret. Baade Arbejdere og Arbejdsgivere har et stort System af Organisationer med Toppunkt i henholdsvis De samvirkende Fagforbund og Arbejdsgiverforeningen. Mellem disse er der afsluttet talrige Over-

enskomster om Løn- og Arbejdsforhold, delvis meget udførlige og komplicerede.

Overenskomsterne er supplerede med Aftaler om Mægling og Voldgift i Tilfælde af Uoverensstemmelser, og det fagretlige System er overhovedet stærkt udbygget.

Det er som Helhed de to Parter selv, der har skabt dette System, selv om Staten har ydet sin Medvirkning, f. Eks. ved Lovene om Den faste Voldgiftsret og om Forligsinstitutionen. Parterne har ogsaa opøvet en betydelig Dygtighed i at haandtere hele dette Apparat.

Det er iøvrigt ikke nødvendigt her at gaa i Enkeltheder. Vigtigt er det derimod at paapege et Par Tendenser i den nyere Udvikling af Arbejdsmarkedet og dets Organisationer.

Paa Arbejdsgiverside har der længe hersket en stærk Centralisation, idet den afgørende Indflydelse ligger hos selve Arbejdsgiverforeningen. Dennes Samtykke kræves ved Ændring af Overenskomster og ved Erklæring af Lockouter. Paa Arbejderside har det været anderledes. Her er det de enkelte Forbund, der paa tilsvarende Maade har Hovedafgørelserne. Der er imidlertid meget, der tyder paa, at Indflydelsen ogsaa her er ved i højere Grad at samle sig hos den centrale Organisation. Forhandlingerne foregaar nu i stor Udstrækning under Hovedorganisationernes Medvirkning, og disse har indbyrdes truffet forskellige betydningsfulde Aftaler af generel Karakter. Paa denne Maade kommer de to Hovedorganisationer til at sætte deres Præg paa hele Forhandlingsarbejdet, og det virker naturligvis i Retning af, at de enkelte Fag bliver behandlet efter de samme Retningslinier.

Denne Tendens er bevidst blevet forstærket derved, at man har søgt at lade næsten alle Overenskomster løbe ud samtidig, saaledes at Forhandlingerne i de forskellige Fag foregaar parallelt. Ogsaa i Forligsinstitutionens Arbejde har denne Sammenkobling fundet Sted. Der er flere Gange stillet Mæglingsforslag i mange Fag samtidig, og Afstemningen kan da efter visse Regler betragtes som en Helhed. Det gaar saaledes i Retning af de store, samlede Situationer. Enten bliver der Kamp over hele Linien eller Fred over hele Linien.

Dette har naturligvis forøget Statsmagtens Interesse for disse Forhold. En Storkamp vil baade før, under og efter selve Kamptiden sætte sig Spor i Erhvervslivets Arbejde, selv om den offentlige Mening vel som Regel overvurderer dens Betydning i væsentlig Grad. Men ogsaa selve Forhandlingsresultatet har sam-

fundsmæssig Interesse. Lokale Lønændringer i et enkelt Fag har meget begrænsede Virkninger, men en samlet Ændring af hele Landets Lønniveau kan faa vidtgaaende økonomiske Følger.

Man maa dog ikke overvurdere Betydningen af denne Centraliseringstendens. Jævnside hermed er der nemlig ogsaa skabt et lokalt System af Organisationer og Aftaler paa den enkelte Arbejdsplads. Tillidsmandssystemet er kommet til at spille en stor Rolle, og ofte er Arbejderne organiserede i Værkstedsklubber o. l. De landsomfattende Overenskomster suppleres med lokale Aftaler om Akkordpriser og delvis om Timeløn. I de Fag, der har Minimallønsystemet, bliver den enkelte Arbejders Løn jo nemlig fastsat ved særlig Aftale med Arbejdsgiveren. Ikke mindst i Jernindustrien har dette bevægelige Lønssystem haft stor Betydning.

I disse Tilfælde er Organisationernes Magt begrænset. De er ikke med ved selve Lønfastsættelsen, der altsaa kan paavirkes af Dygtighed og lokale Konkurrenceforhold m. v. Dette giver en Smidighed, som man ikke maa undervurdere. Naturligvis øver den overenskomstsmæssige Minimalløn dog sin Indflydelse paa hele Niveaue, og der er en vis Adgang til at rette paa eventuelle Misforhold ved Voldgift.

Spørger vi nu, hvad man kan gøre for at give dette Arbejdsmarked eller rettere det hele økonomiske System den ønskelige Smidighed, kan det være rimeligt først at nævne de mere tekniske Foranstaltninger, der kan være Tale om, og som allerede anvendes.

Her kommer Arbejdsanvisningen i første Række. Centrum i den danske Arbejdsanvisning er Arbejdsløshedskasserne. Til disse henvender Arbejderen sig jo alligevel, naar han bliver ledig, og Kasserne er desuden interesserede i at faa Medlemmerne i Arbejde for at spare Understøttelsen. Disse Kasser suppleres af de offentlige Arbejdsanvisningskontorer, og hertil er i de seneste Aar kommet de kommunale Beskæftigelsesudvalg i Landkommunerne, der nu tænkes udbygget yderligere. Paa denne Maade er der dannet et sammenhængende System Landet over, og man er i Stand til bl. a. at formidle Arbejdskraftens Overflytning fra det ene Sted til det andet, hvor det er paakrævet.

Arbejdsanvisningen forudsætter, at der er Arbejde at anvise. Det er i og for sig ikke dens Opgave at skabe eller gaa paa Opdagelse efter Arbejdsmuligheder. Dette har derimod en Række andre Institutioner til Formaal. Man kan her f. Eks. nævne private Foreninger som L. A. B. (Landsforeningen til Arbejdsløshedens Be-

kæmpelse), »Dansk Arbejde«, Hedeselskabet, Selskabet til Erhvervsfremme o. a. Paa samme Linie arbejder i Virkeligheden Statens Raastofkommission og vel ogsaa det paatænkte nye tekniske Forskningsinstitut.

Det, der sker gennem disse Organisationer, er, at Mulighederne bliver systematisk undersøgt, nye Ideer efterprøvede og Gennemførelsen støttet ved Propaganda og paa anden Maade. En Del af dette Arbejde er udformet under Krigen under Indtryk af dennes særlige Forhold. Det maa imidlertid antages, at det alligevel for en væsentlig Del kan fortsættes efter Krigen, og man maa i saa Fald ønske, at de forskellige her nævnte Institutioner kan finde en passende Arbejdsdeling og komme i et hensigtsmæssigt Samarbejdes indbyrdes og dels med Arbejdsanvisningen.

Imidlertid er der Grænser for, hvad man kan naa ved saadanne Midler. Man kan efterspore Arbejdsmulighederne systematisk, men man kan ikke finde flere, end der er. Spørgsmaalet bliver da, hvor mange Muligheder der overhovedet er, om der er nok til at beskæftige samtlige Arbejdere.

Som nævnt er der altid Arbejde nok og mere til, for saa vidt som der altid er uløste Opgaver og utilfredsstillede Behov. Saa længe Produktionen er paa private Hænder, er det imidlertid Mængden af rentabelt Arbejde, det kommer an paa. En Produktion bliver ikke iværksat, hvis den ikke er rentabel, selv om det drejer sig om Varer, som i og for sig er stærkt tiltrængt, f. Eks. i Smaakaarshjem.

Spørgsmaalet om Rentabilitet er et Spørgsmaal om Tilpasning mellem Priser og Omkostninger. De mange Statsindgreb, der er omtalt foran, gaar da ogsaa i Hovedsagen ud paa at tilvejebringe en saadan Tilpasning.

En Undtagelse er dog de offentlige Arbejder. Naar Staten eller Kommunerne sætter Arbejde i Gang, er Rentabilitet ikke nogen Betingelse, idet man kan dække Udgifterne ved Skatter og andre offentlige Indtægter. Under Depressionerne i Mellemkrigstiden har de offentlige Arbejder spillet en stor Rolle. Naar Mængden af rentabelt Arbejde i Erhvervslivet gik ned, søgte man at erstatte det med andet Arbejde, der ikke behøvede at være rentabelt.

Paa denne Maade bliver Samfundet imidlertid forholdsvis stærkt mættet med Veje, Broer, Sportspladser o. l., medens der maaske var større Trang til almindelige Forbrugsvarer, blot det var rentabelt at producere dem til de Priser, de paagældende Forbrugere kan betale.

Saa er det, vi faar de Indgreb, der paavirker Prisdannelsen. Man forhøjer maaske Valutakurserne for at forbedre Eksporterhvervenes Rentabilitet, eller man bremser Importen for at forbedre Hjemmemarkedsproduktionens Økonomi. Andre Eksempler er Landbrugsordninger, Rentesænkning og Tilskud til Byggeri eller Reparationer. Ved alle den Slags Indgreb i Prisforholdene paavirker man Rentabiliteten ved at forhøje Prisen eller nedsætte Omkostningerne eller i hvert Fald ved at kontrollere disse Faktors Udvikling.

Til denne Klasse af Indgreb hører naturligvis ogsaa en eventuel Statskontrol med Arbejdsmarkedet, nærmere bestemt med Løn- og Arbejdsforhold. Det drejer sig jo her om Prisen paa noget saa vigtigt som Arbejdskraften.

Indtil 1940 nøjedes Staten med at etablere Mægling i Interessesridigheder. Forligsmændene skulde kun arbejde for Fredens Bevarelse og havde ingen lovmæssige Direktiver m. H. t. det Løngrundlag m. v., de skulde tilstræbe.

Ved Loven om Arbejdsforhold af 14. September 1940 erstattedes Forlignsinstitutionen indtil videre af et Arbejds- og Forlignsnævn, der til Forskel fra Fortiden har afgørende Myndighed, hvis Parterne da ikke selv kan enes. Denne Ordning blev gennemført kort efter Besættelsen; men det er værd at nævne, at Tanker i denne Retning har været fremme før og ogsaa fundet Sympati i baade Arbejder- og Arbejdsgiverkredse.

Af det, der er sagt i det foregaaende, skulde det fremgaa, at Staten i Fremtiden er nødt til at kontrollere Udviklingen paa Arbejdsmarkedet, hvis den vil sikre sig, at dens øvrige økonomiske Politik faar de ønskede Virkninger. Man kan derfor ikke nøjes med et System, hvor der kun er Mægling; men hvorledes skal Ordningen være? Kan man f. Eks. bygge paa det nuværende System, saaledes at Afgørelserne træffes af et Nævn eller i sidste Instans et Formandsskab, der handler efter Skøn og paa eget Ansvar?

Det vil her være rimeligt at se et Øjeblik paa den Ordning, der er skabt med dette Arbejds- og Forlignsnævn og dets Forinstanser. De Erfaringer, der er gjort under Nævnets Arbejde, er vel endnu ikke tilstrækkelige til, at man kan afgøre, hvorledes Systemet i Enkeltheder vil arbejde; men Grundtankerne i det er tydelige nok.

Man kan sige, at Loven om Arbejdsforhold, der skabte Nævnet, bygger paa to Grundtanker. Den ene kunde man passende kalde Tanken om det relative Selvstyre. Man har i det videst

mulige Omfang villet lade Arbejderne og Arbejdsgiverne selv ordne deres Sager. Fællesudvalget, hvor Sagerne først skal forelægges, bestaar udelukkende af Repræsentanter for de to Hovedorganisationer, dog saaledes, at hvis der i en Sag er en Part, som ikke kan anses for tilstrækkeligt repræsenteret gennem disse, kan der indsættes særlige Medlemmer, der kan siges at repræsentere den paagældendes Interesser. Selve Nævnet er sammensat paa ganske samme Maade, og kun Formandsskabet, der er sidste Instans, bestaar af Repræsentanter for Samfundsmagten.

Ved saaledes at give Faktorerne paa Arbejdsmarkedet et relativt Selvstyre har man bygget videre paa Traditionerne, idet som tidligere nævnt hele det faglige System i Hovedsagen er opbygget af Parterne selv.

Den anden Grundtanke i Ordningen kan man kalde Domstolstanken. Nævnets Opbygning og Proceduren for Nævnet er som ved en Domstol med Den faste Voldgiftsret som nærmeste Forbillede. Reglerne om Formandsskabets Upartiskhed og Uafhængighed leder ogsaa Tanken hen paa en Domstol, og som en Domstol opfattes Nævnet almindeligvis i Befolkningen.

Hvorledes har nu disse to Grundtanker kunnet staa for Virkelighedens Prøve?

I almindelige, mindre Sager maa man sikkert sige, at der intet er i Vejen. Hvis det drejer sig om Løn- og Arbejdsforholdene i et enkelt Fag eller hos en enkelt Arbejdsgiver, er det jo noget, der i Hovedsagen kun har Betydning for de to Parter, og Opgaven bliver at gøre Ret og Skel mellem disse. Men det er jo netop en Domstols Opgave at gøre sligt. Naturligvis kan Nævnet selv i en lille Sag komme til at træffe Afgørelser, der kan danne Præcedens og derved faa videre Konsekvenser; men det samme er jo Tilfældet med en almindelig Domstol.

Ogsaa dette, at Organisationerne selv medvirker, er heldigt. Man nyder derved godt af deres Erfaring og Sagkundskab iøvrigt. Sager, der angaar tekniske Detailler, burde iøvrigt saa vidt muligt afgøres lokalt, altsaa ikke naa helt frem til Nævnet, der jo ikke kan rumme Fagkundskab paa alle Omraader, og som naturligvis har det hele i nogen Grad paa Afstand.

Overfor de store Sager, der angaar hele Lønniveauet eller væsentlige Dele deraf, svigter Domstolstanken derimod fuldstændigt. Her kan man paa ingen Maade sige, at det kun drejer sig om de to Parters Interesser. Lønniveauets Udvikling har Betydning for hele Samfundet, fordi det paavirker Prisniveauet og dermed alle Ind-

komsters Købeevne. Det er et Spørgsmaal, om en større Ændring af Lønniveauet ikke har lige saa stor Betydning for mange saakaldte »udenforstaaende« (f. Eks. Rentenydere, Landmænd og Tjenestemænd), som den har for Industriens og dens Arbejdere, for hvem Virkningen delvis udlignes gennem den efterfølgende Prisbevægelse.

Her nytter det derfor ikke at have en upartisk Domstol med en nok saa ærlig Vilje til at dele Sol og Vind lige mellem de to Organisationer, der for en overfladisk Betragtning er Sagens eneste Parter. Lønspørgsmaalet er et Samfundsanliggende, og Løsningen maa bygge paa en Vurdering af, hvorledes den vil paavirke hele Samfundsøkonomien.

Det er m. a. O. et Led i hele vor økonomiske Politik, der her er Tale om, og tilmed et af de vigtigste. Det naturlige maa derfor være, at Regeringen træffer Afgørelsen og ikke overlader denne til et Nævn, som ikke kan tage det politiske Ansvar for den.

Det vil ogsaa efterhaanden vise sig, at der bliver Vanskeligheder, naar man saaledes tager en af de vigtigste Afgørelser ud af den økonomiske Politik og henlægger den til et Organ, der ingen Indflydelse har paa de andre Faktorer i denne Politik. Man røber iøvrigt ingen Hemmelighed ved at sige, at saadanne Vanskeligheder allerede har vist sig. Det er jo ogsaa klart, at Regeringen maa staa usikker i sin hele økonomiske Politik, naar den ikke ved, om Lønniveauet om et Par Maaneder vil blive ændret, maaske i væsentlig Grad. Hvorledes skal man under disse Forhold træffe velbegrundede Afgørelser om Valutapolitik, Kornpriser, Skattelovgivning eller Tilskud til Beskæftigelsesforanstaltninger og til Rabatordninger for Næringsmidler?

Paa den anden Side staar Nævnet ikke mindre usikkert, naar det skal bestemme Lønniveauet uden at vide, om Regeringen bagefter vil gennemføre Valuta- eller Kornprisændringer og andre Foranstaltninger, som maaske faar den fastsatte Lønændring til at virke helt anderledes, end man havde tænkt sig. Det vilde i Virkeligheden være lettere for Nævnet (Formandsskabet) at træffe sin Afgørelse i Lønspørgsmaalet, hvis det samtidig havde Adgang til at fastlægge Linierne for vor økonomiske Politik iøvrigt; thi alle disse Forhold hænger nøje sammen, og Virkningen af det, der gennemføres paa det ene Omraade, afhænger af, hvad der samtidig sker paa de andre. Det er dog klart, at hvis man paa denne Maade erkender Nødvendigheden af at samle de vigtigere Afgørelser paa eet Sted, maa det være hos Regeringen og ikke hos Arbejds- og Forligsnævnet.

Det vil maaske blive indvendt, at man herved vil faa politiske og ikke saglige Afgørelser i Lønspørgsmaalet. Regeringen kan jo imidlertid til enhver Tid faa al den sagkyndige, her f. Eks. nationaløkonomiske, Assistance, den ønsker sig. At det til syvende og sidst, naar Sagkundskaben er hørt, bliver den politiske Vilje, der afgør, hvor man skal hen, det er ikke blot en Selvfølge. Det er i Virkeligheden ogsaa noget, der allerede gælder nu. Lad os nemlig antage, at Nævnet afsiger en Lønkendelse, som Regeringen ikke synes om, eller hvis Konsekvenser vækker politisk Strid. Det er jo i saa Fald altid muligt for Regering og Rigsdag at gennemføre en Række Foranstaltninger (Valutaændring, Kornprisændring, Smørordning, Rabatordninger o. s. v.) af en saadan Karakter, at det samlede Resultat bliver efter Ønske. Iøvrigt maa det vel siges, at naar man kan betro baade Valuta-, Rente- og Kornprispolitik til Regeringen, maa man ogsaa kunne betro den Afgørelsen paa dette Omraade.

Man ser undertiden den Tanke fremsat, at Staten skal være neutral i Forholdet mellem de to Parter i Arbejdsforholdet. Bortset fra, at hele Tanken om de to Parter som nævnt er en Misforstaaelse, idet der i hvert Fald er en tredie Part, det øvrige Samfund, er det nødvendigt at gøre sig klart, at Staten ikke kan være neutral. Hver Gang Lovgivningsmagten ændrer ved vor Sociallovgivning, ved Valutakurserne, ved Skatterne eller Kornprisen, paavirker den enten Arbejdernes eller Arbejdsgivernes Stilling. Den griber derved ogsaa ind i de Forhold, som et Arbejds- og Forligsnævn maa tage med i sine Overvejelser. Iøvrigt er der næppe nogen Regering, der ønsker at være fuldstændig neutral i den her nævnte Betydning af Ordet. En Regering vil altid finde, at den ene eller den anden Samfundsklasse burde have sin Stilling forbedret i Forhold til de andre, og den vil ønske at rette paa dette Misforhold.

— Naturligvis skal Regeringen ikke tage sig af alle de Detailspørgsmaal, der kan opstaa paa Arbejdsmarkedet. Der er i og for sig intet i Vejen for at bevare Arbejds- og Forligsnævnet eller et lignende Organ, og dette maa anses for baade praktisk og rimeligt. Man kunde saa blot bestemme, at naar Nævnet eller Formandsskabet faar forelagt et Spørgsmaal, der angaar hele Løn-niveauet, eller som iøvrigt skønnes at have væsentlig Betydning for Samfundøkonomien som Helhed, skal det forelægge Sagen for Regeringen, som derpaa skal træffe Afgørelsen.

Efter hvilke Principper bør saa en Regering afgøre Lønsspørgsmaalet?

Det bliver naturligvis et politisk Spørgsmaal; men for at afslutte Behandlingen af vort Emne maa vi endnu spørge, om der er et bestemt Lønniveau, som man skal vælge for at faa netop den Tilpasning, der giver fuld Beskæftigelse.

Det vilde der være, hvis man var nødt til simpelthen at fastsætte et enkelt Niveau og følge det overalt. Naturligvis kunde man godt f. Eks. hæve Lønnen uden at skade Beskæftigelsen, hvis man lod hele Landets Indkomstniveau og dermed Prisniveauet stige med samme Procent. Saa vilde alt jo stort set være som før; men saa vilde Reallønnen heller ikke være steget.

Tænker man sig derimod, at de øvrige Pris-, Indtægts- og andre Forhold ligger fast, maa et højere Lønniveau give mindre Beskæftigelse, fordi Mængden af rentabelt Arbejde svinder ind. Omvendt vil et lavere Lønniveau saa give mere Arbejde. Der vil være et vist Niveau, der giver fuld Beskæftigelse. Gaar man højere, faar vi Arbejdsløshed. Gaar man lavere, bliver der Mangel paa Arbejds-kraft.

Imidlertid er Sagen ikke saa simpel. Lønnen er en reguleret Pris, og man er i Stand til i nogen Grad at lade den samme Slags Arbejds-kraft have forskellige Priser i forskellige Anvendelser. Man kan m. a. O. bruge Prisdifferentiering, det Vaaben, som Monopolindehavere saa ofte bruger for at udnytte deres Markeder effektivt. Bedst kendt er Systemet i Form af Dumping, hvor det er Udlandsprisen, der sættes lavest; men der kan ogsaa være Tale om flere Priser i samme Land¹⁾.

Det er jo ikke saadan, at alle Produktioner vilde reagere lige stærkt overfor en Lønforhøjelse. Nogle Industrier og nogle Virksomheder kan opretholde Beskæftigelsen godt, selv om Lønnen forhøjes betydeligt. Deres Arbejdsefterspørgsel er uelastisk. I andre Tilfælde er det modsat. Der vil Beskæftigelsen gaa stærkt ned, hvis Lønnen forhøjes.

Hvis man nu holdt Lønnen højere i de førstnævnte Tilfælde end i de sidstnævnte, vilde man saa at sige faa baade i Pose og i Sæk. Arbejderklassen eller en Del af den vilde nyde godt af den gode Betalingsevne i visse Industrier, og samtidig vilde man faa den store Beskæftigelse, fordi man stillede mindre Krav paa de mere

¹⁾ Se min Artikel: Problemer vedrørende Prisdifferentiering, National-økonomisk Tidsskrift 1940.

følsomme Omraader. Satte man derimod Lønnen højt overalt, vilde man faa daarlig Beskæftigelse. Satte man den lavt overalt, vilde man nok faa god Beskæftigelse; men Arbejderklassen vilde faa en mindre Del af Nationalindkomsten.

Naar en Prisdifferentiering har vist sig mulig paa andre regulerede Markeder, maa man vente, at den ogsaa vil være det paa Arbejdsmarkedet. Den er da ogsaa i et vist Omfang gennemført allerede nu. Dette er sket paa to Maader.

For det første betyder som tidligere nævnt det bevægelige Lønssystem (Minimallønssystemet), at Lønnen kan varieres fra Sted til Sted, bl. a. under Hensyn til Virksomhedernes Betalingsevne. Det er jo i Virkeligheden en Prisdifferentiering, selv om den vel kun sjældent er særlig stærk.

I større Omfang har man derimod gennemført Differentieringen ved Statens Hjælp i Form af Tilskud til Reparationsarbejder, Grundforbedringer o. l. Disse Tilskud betyder jo, at Arbejdsgiveren til den Slags Arbejder kan faa Arbejdskraft (og eventuelt tillige andre Produktionsmidler) til en Pris, der ligger under den sædvanlige. Naturligvis bruger man kun Tilskud, hvor man antager, at den paagældende Beskæftigelse vilde blive til intet eller dog til meget lidt, hvis den sædvanlige Løn skulde udredes. Ved at lade Staten betale undgaar man at lade de Arbejdere, der netop faar disse Arbejder, komme under de andre i Indtægt, og Foranstaltningen vil derved forøge Arbejderklassens samlede Indkomst.

I Almindelighed kan det her siges, at jo højere man ønsker at holde det gennemsnitlige Lønniveau, i desto højere Grad maa man anvende Tilskud og/eller individuel Løntilpasning gennem det bevægelige Lønssystem for at faa alle beskæftiget. Ved et lavere Niveau kan de effektive Lønninger gøres mere ensartede.

Det er et politisk Spørgsmaal, hvilken af disse Muligheder man foretrækker; men vil man have fuld Beskæftigelse, slipper man ikke for at gaa en af de nævnte Veje for at gennemføre en saadan Bevægelighed, at de Faktorer, der bestemmer Udbud og Efterspørgsel paa Arbejdsmarkedet, kan tilpasse sig efter hverandre.

BOGANMELDELSER

Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660, ed. Nina Ellinger Bang (og Knud Korst). Kbhvn. I. Tabeller over Skibsfarten. 1906. II. Tabeller over Varetransporten A & B. 1922, 1933. Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1661—1783 og gennem Storebælt 1701—1748, ed. D:o D:o. I. Tabeller over Skibsfarten. 1930. II:1. Tabeller over Varetransporten 1661—1720. 1939. (Cit. resp.: T. 1497—1660 I, II A, B; T. 1661—1783 I, II).

Arup, Erik: [Rec. av T. 1497—1660 I.] *Nationalekonomisk Tidsskrift* (Kbhvn.) 3. R. XVII 1909.

Huhnhäuser, Alfred: ROSTOCKS SEEHANDEL VON 1635—1645 (nach den Warnemünder Lizenzbüchern). 1. Die Schifffahrt. Beiträge z. Gesch. d. Stadt Rostock VIII. Rostock 1914.

Brakel, S. van: SCHIFFSHEIMAT UND SCHIFFERHEIMAT IN DEN SUNDZOLLREGISTERN. *Hansische Geschichtsblätter* XXI, 1914.

Brünner, E. C. G.: DE WAARDE DER SKIBSFART-TABELLEN VAN NINA ELLINGER BANG VOOR DE KENNIS DER HANDELSGESCHIEDENIS VAN HOLLAND IN DE 16E EEUW. Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde IX. 1922.

Friis, Astrid: BEMÆRKNINGER TIL VURDERING AF ØRESUNDSTOLDREGNSKABERNE OG PRINCIPERNE FOR DERES UDGIVELSE. *Historisk Tidsskrift* (Kbhvn.) 9. R. IV, 1925.

Bang, Nina: LIDT AF DET MEGET ØRESUNDSTOLDREGNSKABERNE FORTÆLLER. *Tilskueren* XLIII, 1926: 2.

Vogel, Walther: BEITRÄGE ZUR STATISTIK DER DEUTSCHEN SEESCHIFFFAHRT IM 17. U. 18. JH. *Hansische Geschichtsblätter* LIII, LVII, 1928, 1932.

Christensen, Aksel E.: DER HANDELSGESCHICHTLICHE WERT DER SUNDZOLLREGISTER. *Hansische Geschichtsblätter* LIX, 1934.

Friis, Astrid: SUNDTOLDREGNSKABERNE. *Scandia* VIII, 1935.

Christensen, Aksel E.: [Rec. av T. 1497—1660 och 1661—1783 I.] *Hist. Tidsskr.* (Kbhvn.) 10. R. III, 1935.

Kownatzki, Hermann: DIE BEDEUTUNG DER SUNDZOLL-LISTEN NACH DEN ELBINGER PFUNDZOLL-LISTEN. *Historisches Jhb.* (d. Görres-Gesellschaft) LVII, 1937.

Christensen, Aksel E.: SUNDZOLLREGISTER UND OSTSEEHANDEL. *Conventus primus historicorum balticorum* Rigæ. Riga 1938.

D:o, D:o: DUTCH TRADE TO THE BALTIC ABOUT 1600. *Studies in the Sound Toll Register and Dutch Shipping Records.* (Ak. avh.) Kbhvn. 1941.

Här ovan ha upptagits titlarna dels på editionen av Øresundstullräkenskaperna dels på de viktigare bidragen till deras bedömning, de senare i kronologisk ordning. Det är ej min avsikt att i det följande på alla punkter hänvisa till de särskilda bidrag som belysa de olika frågorna, därför att av naturliga skäl flere författare ha framfört samma synpunkter och de meningsskiljaktigheter som tidigare ha förelegat nu till stor del kunna anses bilagda. Naturligtvis är det långt ifrån att det följande skulle kunna orientera i alla de omstridda punkterna; avsikten inskränker sig till att ge en summarisk översikt av källans karaktär, utgivningsprinciperna och källkritiken. I fråga om den första av dessa punkter, källans egen beskaffenhet, är jag visserligen hänvisad till redogörelserna i publikationernas

förord och de kritiska uppsatserna, därför att jag aldrig har haft tillfälle att studera räkenskaperna i original.

Liksom så många andra för sin tid betungande pålagor kan Öresundstullen påräkna sentida historikers tacksamhet, genom att ha givit upphov till ett stort räkenskapsmaterial, som gör det möjligt att ingående studera sidor av det materiella tillståndet och dess utveckling under pålagans tillvaro. Just tullens ganska enastående varaktighet blir av särskild betydelse för detta ändamål; ty ett sammanhängande räkenskapsmaterial får genom själva denna sin egenskap en uppgift som ej kan tillgodoses ens genom ett i sig självt långt tillförlitligare källmaterial för kortare tidrymder. Framför allt bereder Öresundstullens ställning som transitavgift på en av den äldre europeiska sjöhandelns huvudvägar en insikt som eljest nästan aldrig kan tillgodoses annat än genom sammanställning av material från många olika länder. På alla punkter lura visserligen faror för missförstånd; men de få på inga villkor föranleda att en källa av så bokstavligen enastående karaktär lämnas åsido, utan föranleda i stället att man söker komma dess egenskaper på spåren och såvidt möjligt korrigerar dess faktiska felaktigheter.

Öresundstullen anses ha blivit införd så tidigt som omkring 1430 och avlöstes ej förr än 1857. De bevarade räkenskaperna gå visserligen ej lika långt tillbaka som själva tullen. Sporadiska räkenskaper ha bevarats tidigast för 1497, 1503 och 1528, varefter följer en sammanhängande serie 1536—48. Först f. o. m. 1557 blir materialet emellertid kontinuerligt, men till gengäld har det sedan ytterst få luckor. Räkenskaper saknas för åren 1559, 1561, 1570—73 och 1631, hvarjämte åren 1632 och 1634 äro ofullständiga; för 1658—60 föreligger visserligen en lucka från ungefär midten av det förra till midten av det senare året, men med svenskt material kan luckan för det sistnämnda året fyllas, och till någon del finnas också uppgifter därutöver för dessa år. Av de 300 åren 1557—1857 är det således ej mer än omkring 11 som i huvudsak fattas i materialet, vilket torde vara nästan utan motsvarighet. Så är t. ex. det svenska tullmaterialet förmodligen mer kontinuerligt bevarat för äldre tider än de flesta länders; men icke desto mindre förekommer det endast för perioderna 1571—1623 och 1738—1812, jämte enstaka år emellan dessa båda tidrymder. Som synes, är detta ej ens hälften av den tid Öresundstull-räkenskaperna omfatta, och hvad som finns är avbrutet genom den olyckliga luckan 1624—1737, för hvilken visserligen Bertil Boëthius och jag ha utgivit viktiga bevarade rester. För att nämna ett annat exempel, är det engelska tullmaterialet visserligen, efter vad det förefaller, ovanligt tillförlitligt; men det är illa och ojämnt bevarat, åtminstone såvidt för närvarande är känt. Med undantag för det enda året 1558 befinna sig Öresundstullräkenskaperna dessutom enligt enhälliga uppgifter i ett utmärkt skick, f. o. m. 1557 bundna i solida läderband.

Vid en källkritisk prövning måste man givetvis strängt hålla själva källan isär från de publicerade tabellerna. Dessa utgöra nämligen ingalunda ett avtryck av källan; en sådan edition skulle förmodligen ha varit nästan en omöjlighet på grund av materialets omfattning och i alla händelser ha tagit en nästan oöverskådlig tid; i stället är det en ganska långt driven bearbetning som publikationen representerar. För närvarande har åtmin-

stone flertalet svenska forskare endast publikationerna att hålla sig till, åtminstone så länge de äro utestängda från Danmark. Å andra sidan är det ingalunda min avsikt att fördjupa frågan om de ändringar eller kompletteringar som publikationen borde underkastas för att bättre fylla sin uppgift. Det finns många bidrag därtill i de ovan angivna uppsatserna; men så dyrbar som publiceringen redan har ställt sig, är all vidare bearbetning utöver hvad individuella forskare kunna tänkas företaga förmodligen åtminstone tills vidare ur räkningen.

Vid bedömning av själva källan är det viktigaste att hålla fast vid dess karaktär av redovisning för en *transit-trafik*. Nina Bangs (och hennes exekutor Knud Korsts) upprepade förklaringar, att en »handelsstatistik» skulle framläggas, är därför i ganska hög grad missvisande. Med handelstransaktioner har redovisningen över huvud intet som helst *direkt* samband. Den visar fartyg och laster som passerade Öresund; men de operationer som föranledde transporten falla i sig själva alldeles utanför räkenskapernas horisont. En vanlig handelsstatistik lämnar uppgift om varor som passera ett lands tullgräns och stå därför i långt närmare kontakt med sådana ekonomiska förhållanden som ha föranlett varornas produktion och avsättning; den leder därför mycket längre in i den ekonomiska verksamheten. T. o. m. en statistik över transit-handel är (del av) en handelsstatistik, ty den visar hur ett lands köpmän leda varuförmedlingen mellan två eller flere andra länder över sitt område. Men i det nu föreliggande fallet är det ej fråga ens om transit-handel utan enbart om ren transittrafik, utan några som helst handelstransaktioner i samband med den plats där redovisningen sker.

Till följd av detta förhållande kunna Öresundstullräkenskaperna endast visa en företeelse, nämligen i hvad mån fartyg och laster passerade Öresund. När nu exempelvis Nina Bang i ett av förorden till sin stora publikation talar om hur materialet visar Sveriges »nästen mirakulöse Öpgång» eller »ekonomiske Udfoldelse» efter 1630, så förefaller hon ha förbisett att källan omöjligt i sig själv kan visa något sådant. Rent principiellt sett skulle det vara möjligt att den ökning som kommer till synes endast visar att fler svenska varor och fartyg togo vägen just genom Öresund, d. v. s. ändringen *kan* helt och hållet ha inskränkt sig till valet av trafikled. En sådan företeelse kunde tydligen ha varit alldeles oberoende av ekonomisk expansion i någon mening. Om bakom den observerade företeelsen låg något annat, exempelvis större total sjöfart eller total export och total produktion, sålunda ekonomisk expansion i vanlig mening, är en fråga som faller utanför Öresundstullräkenskapernas domvärjo. En undersökning på grundval av svenskt material visar i detta fall att det förelåg en dubbel eller tredubbel förändring, nämligen dels ökad handel och samfärdsel som helhet, dels deras ökade inriktning på platser utanför Östersjön. I den mån det gällde förbindelser Östersjöhamnar emellan eller Nordsjöhamnar emellan, är det följaktligen uteslutet att Öresundstullräkenskaperna skulle kunna upplysa något; och det behöver icke påpekas, hur mycket just av Sveriges ekonomiska utveckling som sålunda förlöpte utan att där kunna redovisas. Allt detta ligger i den ifrågavarande källans natur, d. v. s. skulle gälla också om den perfekt avbildade sitt föremål.

Av detta, att räkenskaperna redovisa transit-trafik, ej handel av något

slag, följer att sjöfart och fartyg måste dominera materialet. I publikationen kommer detta kanske rent av till överdrivet uttryck; det är endast ett fåtal tabeller som helt och hållet förbigå sådana föremål. Därigenom ha dessa också fått efter min mening oproportionerligt utrymme i den vetenskapliga diskussionen, visserligen delvis i överensstämmelse med särskilt merkantilismens syn på de ekonomiska förhållandena, där makt över sjöfarten utgjorde ett huvudintresse. Så har litteraturen på området till stor del vändt sig kring sådana frågor som den om fartygens nationalitet och hemort eller i bästa fall om varornas fördelning på olika förmedlare, medan frågorna om varornas egen härstamning och destination på grund av källans natur ha måst skjutas tillbaka, trots deras långt starkare samband med näringslivets hela prägel i de berörda länderna.

En fråga av särskilt intresse, som nära sammanhänger med räkenskapernas prägel, är den som ofta kallas *transit-balansen* eller, med Nina Bangs uttryck, balansen mellan import till och export från Östersjön. Frågan bör därför som hastigast diskuteras här. Därvid måste det tydligen från början gälla de två varuströmmarnas *värde*, ej deras *volym*; att strömmen i västlig riktning var långt mer skrymmande än den motsatta och att alltså fartygen till mycket stor del gingo in i Östersjön i barlast, är alltså en företeelse som helt och hållet måste skiljas från transit-balansen. Hvad som i synnerhet A. E. Christensen starkt har understrukit i fråga om de relativa värdebeloppen — samtidigt med att han har uppskjutit den slutliga diskussionen därav — är den stora övervikt han räknar fram för exporten i förhållande till importen, med ungefärligen proportionen 70:30.

Nu är det visserligen fallet att en betalningsbalans måste balansera, d. v. s. väga jämnt, och att en handelsbalans i vanlig mening i allmänhet utgör huvud-ingrediensen i betalningsbalansen, så att också den kan väntas i större eller mindre grad närma sig samma tillstånd. Detta beror på att prestation och motprestation, uträknade efter värderingen vid bytestillfället och på bytesplatsen, måste uppväga hvarandra enligt de bytandes egen värdering, endast med den reservation att krediten kan ändra förhållandet. Men för transit-trafik gäller över huvud taget intet motsvarande, därför att det där ej är fråga om några som helst till transitleden bundna prestationer.

Därför är det också fullt möjligt, att mer av trafik i den ena riktningen än i den andra följde en annan led än den ifrågavarande, i detta fall sålunda Öresund; och med den lägre kostnaden för sjötrafik i förhållande till landtrafik — en motsats som var ännu mer utpräglad i äldre tider än i nutiden — är det rent av presumtion för att de mer skrymmande och därför i förhållande till sitt värde mer svårtransportabla varorna skulle gå sjöledes i större utsträckning än andra. Om exempelvis en del av de baltiska ländernas exportvaror genom Öresund icke betalades med importvaror på samma trafikled, utan i stället med växlar, så är detta så långt ifrån brist på balans, att just på det sättet alla exportvaror under ett betalades med alla importvaror under ett. Växlar för de varor som utfördes genom Öresund skulle då i större eller mindre grad ha kommit till användning som betalning för varuimporten på någon annan väg än genom Öresund, t. ex. landvägen i sydlig eller östlig riktning. Fastän frågan ännu ej är tillnärmelsevis nog undersökt, skulle jag vilja antaga att det förhöll sig på detta sätt.

Därmed skall ej alls bestridas att det vid sidan härav kan ha förelegat en betalning af exportvarorna med hvad som i allmänhet icke har inräknats bland handelsstatistikens varor, nämligen silver, m. a. o. att den spansk-amerikanska silverfloden på detta sätt spreds över Östersjöländerna som betalning för en överskjutande varuexport därifrån, såsom Christensen har antagit. Detta måste prövas som en fråga för sig själv med hänsyn tagen till ett ganska invecklat ekonomiskt sammanhang, där bl. a. prisutvecklingen i Östersjöländerna blir ett viktigt kriterium. Här skall ej sägas mer därom än att en sådan företeelse är något helt annat än betalning med växlar, som betyder att importvarorna — fränsett ädla metaller — faktiskt levererades, fastän ej helt och hållet på samma väg eller av samma köpmän som hade hand om exporten.

Sedan tillkommer det, att all beräkning av en balans måste grundas på priser på ett och samma ställe, nämligen bytesorten, d. v. s. de baltiska hamnarna. I detta fall, då transporten i bägge riktningarna i huvudsak bestreds av väst-europeiska köpmän, närmast holländare, bestod de baltiska ländernas fordran i exportvarornas värde i Östersjöhamn och deras skuld i importvarornas värde i samma hamn; på resp. varors priser, där och ej på någon annan punkt, måste alltså en beräkning av balansen grundas, eventuellt genom antagna tillägg till eller avdrag från prisuppgifter på någon annan punkt.

Till den begränsning som följer av den naturnödvändiga karaktären av en statistik över transit-trafiken komma sedan specifika egenskaper hos den särskilda statistik som kan grundas på Öresundstullräkenskaperna. Därvid gäller det mycket mer brokiga och svåröverskådliga förhållanden.

Någon *principiell* skillnad mellan de ifrågavarande räkenskaperna, som underlag för statistik, och moderna tullräkenskaper med samma uppgift föreligger visserligen ej, naturligtvis när man har tagit i betraktande att de senare vanligen ha en annan och mycket större uppgift än att redovisa transit-trafik. I det ena fallet liksom i det andra gäller det ett material som ej har tillkommit i statistiskt syfte utan består i räkenskaper som har ett fiskalskt, statsfinansiellt, intresse att tacka för sin tillkomst. Detta är otvivelaktigt en svaghet på samma gång som en styrka. Det tillförsäkrar nämligen å ena sidan materialet en omsorg från statsmaktens sida som ej i samma grad är att vänta när det gäller material som från början har insamlats för statistiska ändamål, därför att det för hvarje stat vitala behovet att hålla statsinkomsterna uppe ej kan tillgodoses utan samvetsgrann redovisning. Men redan därav följer å andra sidan, att materialets tillförlitlighet till stor del kommer att bestämmas av det statsfinansiella intressets styrka på olika punkter. Sålunda är för närvarande, som man vet, exempelvis redovisningen för tullfria varor sämre än för de tullbelagda, hvarav normalt följer: till en början att den tullfria exporten blir sämre tillgodosedd än den tullbelagda importen och att därefter även tullfria importvaror redovisas med något mindre omsorg än de tullbelagda. Allt detta har sin motsvarighet i Öresundstullräkenskaperna, hvarvid i synnerhet den tullfrihet som åtskilliga länder — främst Sverige — långa tider åtnjöt för sina undersåtars varor har gjort varuredovisningen (ej fartygsredovisningen) ojämn. Därutöver medför såväl den större svårigheten för uppbörd av transit-avgifter på en internationell farled som förvaltningsorganisationens dåligare effektivitet i äldre tider, att räkenskapernas tillförlitlighet allmän-

giltigt blir lägre än fallet är med moderna tullräkenskaper av den vanliga typen.

Ser man närmare på räkenskapernas karaktär — sådan den småningom har framgått av den intensiva källkritik som har blivit insatt på uppgiften, efter en ganska utpräglad lättrogenhet hos de första bearbetarna och iakttagarna av materialet — så visar det sig en ganska påtaglig variation i tillförlitlighet ej blott mellan olika föremål utan också mellan olika perioder. Det sistnämnda är på sitt sätt det mest ovälkomna, ty det minskar källans jämförbarhet i tiden, som eljest utgör huvudförtjänsten hos ett material med mer än 300-årig räckvidd.

Genomgående kan det sägas att uppgifterna om själva *fartygsantalet* kunna anses tillförlitliga inom rimliga gränser. Ganska få fartyg hade möjlighet att helt och hållet undgå tullkontrollen i ett så pass smalt farvatten som Öresund, och de efterräkningar som olydiga skeppare utsatte sig för vid nästa fart genom Sundet var ytterligare en anledning för dem att icke som regel söka komma förbi tullnärerna vid Kronborg. Att det förhöll sig så framgår enklast av det jämförelsevis obetydliga antalet udda resor i räkenskaperna, fränsett sådana fall då denna företeelse har en annan och mer sannolik förklaring. De viktigaste fallen av denna senare typ tillhöra förmodligen farten igenom Stora Bält, för hvilken för närvarande inga räkenskaper föreligga annat än för perioden 1701—48; en närmare undersökning visar emellertid att denna trafik i allt väsentligt begränsades till de korta resorna mellan närliggande hamnar på hvar sin sida om Öresund. Den felkälla som tullfriheten för vissa länder utgjorde spelade här ingen roll, därför att den ej gällde fartygstullen. Det är endast skada att de uppgifter hvilkas tillförlitlighet är störst ha minst räckvidd för den ekonomiska historien som helhet; hvad fartygsantalet närmast visar är för större delen av tiden dels resornas totala antal i denna trafikled, dels deras fördelning mellan olika länder — till den vidlyftigt diskuterade frågan om fördelningen mellan olika »hemorter» för fartygen återkommer jag strax. Ett steg från resornas till fartygens antal har emellertid kunnat tagas genom att ange antalet genomfarter per skeppare.

Emellertid föreligger redan här en möjlighet till missuppfattning, beroende på ändringar i fartygsstorleken. *Antalet* resor uppgick på 1590-talet till omkring 5600, ett belopp som sedan ej återkom före 1700-talets senare hälft; och exempelvis Dietrich Schäfer antog på grund därav, att Östersjöfarten verkligen för långa tider framåt kulminerade före år 1600¹⁾. I synnerhet Christensens undersökningar på grundval av annat material (holändska notariats-register över certepatier) har visat hvad man nästan kunde ha tagit för givet på förhand, nämligen att nedgången i fartygsantal efter sekelskiftet 1600 kompenseras av uppgången i fartygens storlek. Som resultat av sin undersökning får Christensen fram en visserligen långt ifrån oavbruten stegring av tonnaget ungefär till 1618, men därefter en verklig nedgång, så att det gamla maximum ej hade nåtts vid slutpunkten för undersökningen, 1640.

För tiden fram till traktaten i Kristianopol 1645 redovisas dessutom far-

¹⁾ Man kan lätt iakttaga företeelsen i det diagram som fogas till min skrift *Den svenska handelsjöfartens ekonomiska historia sedan Gustaf Vasa* (Skrifter utg. av Sjöhistoriska Samfundet I, 1940).

tygen från Nederländerna och nordvästra Tyskland i olika storleksklasser. Men uppgifterna visa sig ha varit betydligt mindre pålitliga än de som gälla det totala fartygsantalet, beroende på kontrollens bristande noggrannhet; så framträder en plötslig uppgång i antalet — högre tullbelagda — fartyg på mer än 100 läster, när bevakningen skärptes fr. o. m. 1618.

Ännu mindre exakt var av naturliga skäl indelningen i lastade och barlastade fartyg, där en klar gränsdragning alltid stöter på stora svårigheter och där i föreliggande fall underslev förekommo i växlande omfattning för de nederländska fartygen, som alldeles dominerade Öresundsfarten och som betalade tilläggstull i förhållande till de i anspråk tagna lästerna.

Också om det är viktigt redan att känna de fel som sålunda vidlåda materialet, vore det givetvis ännu mycket värdefullare, om man kunde få ett ungefärligt mått på felets storlek och sålunda operera med rättade siffror. Av de nyheter Christensens stora avhandling erbjuder är detta kanske den mest välkomna. Som han med rätta framhåller, kan det därvid visserligen ej vara fråga om att fastställa mer än tendensen, men redan att ge hållpunkter för en numerisk bestämning därav innebär en verklig landvinning. I den föregående diskussionen ha Öresundstullräkenskaperna vanligen antingen slukats mer eller mindre hela eller till stor del underkänts som källa; och så nödvändiga bägge dessa inställningar ha varit som etapper på vägen, utgör ett steg därutöver ett särdeles viktigt framsteg. När en korrigering har ansetts nödvändig, har man vanligen tänkt sig ett allmänt tillägg för smugglade varor, men i verkligheten är *olikheten* mellan redovisningen för olika varor och perioder det viktiga. Enklast framträder resultatet i de till Christensens avhandling fogade diagrammen, där dessutom faran att överdriva resultatens exakthet är betydligt minskad.

Går man över från fartygen till deras *last*, så visar sig å ena sidan en mycket rikhaltig redovisning av de olika varorna, men å andra sidan, såsom var att vänta, långt större fel; och därjämte erbjuder en rättelse av felen i detta fall mycket större svårigheter. Det första egentliga försöket till prövning av räkenskapernas exakthet på denna punkt gjordes av Huhnhäuser i hans ovan angivna, på räkenskaper för den svenska tullen i Warnemünde byggda undersökning. Hans undersökning gällde i första rummet fartygen, men en bilaga redovisade också varutransporten för ett enstaka år (1635) under jämförelse med Öresundstull-räkenskaperna. En långt mer ingående och övertygande undersökning, den första i sitt slag, företogs av Astrid Friis och publicerades i hennes ovan angivna, 77 sidor långa uppsats i dansk Historisk Tidsskrift 1925. På grund av de i sig själva utmärkta engelska tullräkenskaperna undersöktes där Eastland Company's export till Östersjön, framför allt dess klädesexport, under 1600-talets första årtionden. Exporten från London, där kompanistyrelsens kontroll över medlemmarna var jämförelsevis effektiv, visade sig därvid ganska tillfredsställande redovisad i Öresund; men skepparna från »the outports«, framför allt Newcastle och Hull, visades ha smugglat stora mängder medförda varor, ej sällan mer än halva lasterna, genom Öresund. Denna undersökning gjorde det tydligt att föreställningen om räkenskaperna som en i allt väsentligt oangriplig källa till kännedomen om varutrafiken mellan Östersjön och Nordsjön ej kunde upprätthållas.

Christensen lade sedan en bredare grundval för samma slags kritik genom

sin mer än 100 sidor omfattande uppsats i *Hansische Geschichtsblätter* 1934. Nytt material kom därvid till. Sålunda gjordes en jämförelse för Stettin 1631 med ledning av material från svenska Kammararkivet. Viktigare äro emellertid de s. k. Spanische Collekten, uppgifter om Medelhavs-trafiken för Lübeck och Danzig, som Walther Vogel delvis publicerade i sin ovan angivna uppsats men för hvilka han därutöver hade ställt till förfogande material, som slutligen ytterligare kompletterades. Av tullräkenskaperna för Sverige kom den äldre serien, 1573—1623, på grund av tillfälligheter till behandling egentligen endast för fartygstrafiken, fastän den utan tvivel skulle ha kunnat ge utmärkta hållpunkter också för varuredovisningen. Vid sidan därav bearbetades emellertid också några svenska längder för den följande tiden, av hvilka de för Stockholm 1648 visade sig ovanligt pålitliga och fylliga. Väl så viktigt var emellertid att allt det då sammanbragta materialet kom till användning för en välbalanserad prövning av problemet i dess helhet.

I sin stora avhandling har Christensen sedan ytterligare i hög grad utvidgat både underlaget och föremålet för sina undersökningar. I det förra hänseendet består det nya huvudsakligen i holländskt material, nämligen dels de redan omtalade uppgifterna i notariatsregistren om certepartier, dels och framför allt två affärsarkiv, av hvilka det utgivna för skeppsredaren och köpmannen van Adrichem i Delft har kommit till mångsidig användning, kompletterat med ytterligare ett, redan utgivet, härstammande från det holländska handelshuset Cunertorf-Snel i Lissabon. Därtill har också kommit en hel del, i synnerhet danskt material till ledning för tullförvaltningens karaktär och dess ändringar.

För varutransporten, som är hvad det nu gäller, redovisar Christensen i sin stora avhandling genom sina två sista diagram mycket åskådligt Öresundstullräkenskapernas uppgifter för hvardera trafikriktningen hvar tionde år 1565—1635. Underlaget är emellertid icke själva varumängderna utan de s. k. lastpenningarna, inkomsterna från de viktigaste bland varutullsatserna uppdelade efter olika varuslag; användningen av detta underlag betraktar Christensen som en av sina viktigaste landvinningar. Enligt hans mening giva nämligen tullsatserna en viss föreställning om varornas relativa värden och möjliggöra därigenom en uppskattning av deras inbördes betydelse, utan att ändringar i själva penningvärdet ha vållat något starkare avbräck. Den principiella riktigheten av detta resonemang beror på hvad man uppfattar som handelns lämpliga mått, men denna fråga skall jag förbigå. Tullbedrägerierna medföra emellertid delvis ett mycket allvarligt fel, som Christensen likväl har sökt fastställa siffermässigt efter material i van Adrichems affärsarkiv (se i synnerhet tab. 24 s. 355) och hvars ungefärliga fördelning på olika varor kan beräknas med ledning av kännedomen om underslevn i kontrollmaterialet som helhet. Metoden har dessutom en annan sida, som är på både godt och ondt. Genom att baseras på en tullinkomst utesluter resultatet automatiskt de från varutull befriade, nationella ägargruppernas varor; och då dessa redovisas mycket nyckfullt, försvinner därigenom ett viktigt osäkerhetsmoment. Men å andra sidan är det klart, att i den mån dessa köpmansgruppers andel av det hela ändras, så får denna form av redovisning en felaktig fördelning på varugrupper. Såvidt jag förstår, måste detta bli fallet genom de tullfria svenska varuägarnas tilltagande

betydelse under 1600-talet, därför att det gav metallerna en starkt växande andel i trafiken västvarts; den stora ökning som resultaten på denna punkt spåställa måste alltså vara mindre än den verkliga.

Den hittillsvarande kritiken av räkenskaperna ger, som redan har antydts, en god föreställning om underslevens fördelning på olika varor. Christensens avhandling har i allmänna ordalag angivit hur den i räkenskaperna och i de omtalade diagrammen redovisade fördelningen bör rättas med hänsyn därtill. Det var vanligt att spannmål camouflerades som virke, genom att täckas med ett tunt virkeslager, samtidigt med att den redovisade spannmålen i allmänhet angavs bestå i lägre tullbelagda sädesslag än de verkliga, särskilt råg i stället för hvete. Dessa tendenser hade motsvarigheter över hela linjen, kanske framför allt i fråga om kryddor och andra dyrbara varor, som ej ens tillnärmelsevis fingo en fullständig redovisning. Genomgående föreligger alltså en överbetoning av de lågvärdiga varorna, i förening med att de högvärdiga till stor del saknas i räkenskaperna. Christensen menar att det allmänna intryck som hans resultat på grundval av lastpenningarna ger icke desto mindre i stora drag motsvarar verkligheten.

Detta innebär i östvarts-trafiken en ofantlig övervikt för salt, som under sex av de åtta undersökta åren (f. o. m. 1565 t. o. m. 1635) översteg hälften av alla varor och tidtals representerade en andel upp till 70 %, medan varan intet år sjönk till 40 %. Den enda vara som vid sidan därav genomgående höll sig hög och viktig i östvarts-trafiken var sill, medan vin i det hela sjönk i betydelse, samtidigt med att specerier och kolonialvaror ävensom kläde stego — allt det sistnämnda dock som nämnts ofullständigt redovisadt. Västvarts visar sig en minst lika stor roll för spannmål som för salt i motsatt riktning, trots att spannmålen är ofullständigt redovisad. Nord-Östersjö-trafiken bestod alltså främst i utbyte mellan salt och spannmål. I västlig riktning tillkomma sedan aska, tjära och beck, textila råvaror (lin och i synnerhet hampa), metaller, trävaror och annat. Icke minst ur svensk synpunkt är det av intresse att konstatera dels ökningen av metaller och mineralier efter 1605 — dessförinnan förekomma de nästan icke i materialet — dels att hudar och skinn endast redovisades för det första av de undersökta åren, 1565. Bägge dessa resultat stämma väl överens med hvad de svenska källorna visa.

Här har redan påpekats att kontrollen i Öresund undergick ändringar. Den var tydligen särskilt svag under en tid fram emot 1590-talets slut, ävensom under Kalmarkriget. Sin stora uppräckning fick den å andra sidan när visitation av fartygen år 1618 infördes; t. o. m. Astrid Friis, räkenskapernas skarpaste kritiker, framhåller hur väl deras siffror omedelbart därefter motsvarade de engelska tullräkenskapernas. Det förefaller som om förbättringen sedan i det stora hela skulle ha hållit sig fram till 1640. För den följande tiden saknas nästan alla kontrollundersökningar, fastän Christensen tycks antaga att förbättringen höll sig uppe också efteråt. Han försöker en numerisk bestämning av tillförlitligheten eller felen fram till 1640. Enligt denna skulle det kunna beräknas att 50 å 60 % av trafiken redovisades under perioden 1574/97, 75 % efter 1598, men efter Kalmar-kriget ej mer än före 1598. 1618 års reform skulle därefter i högsta grad ha höjt redovisningen, till hela 90 %, och 1630-talet skulle beteckna största möjliga fullständighet.

Det nu sagda hänför sig helt och hållet till själva källan. Mot publikationen, Nina Bangs framlagda, bearbetade material, har kritiken gått ännu starkare fram, fastän det samtidigt har erkänts också av hennes mest avisande bedömare att räknefel och tryckfel äro beundransvärt få i betraktande av materialets väldiga omfång.

Nina Bangs upprepade gånger uttalade avsikt var att bringa materialet i ett skick som ungefär motsvarade en modern handelsstatistisk publikations. Att hon har lyckats därmed kan ingen förneka. Trots publikationens vidlyftighet äro huvudtabellerna anmärkningsvärt överskådliga. I varutabellerna A, som helt naturligt i omfång betydligt överstiga sjöfarts- eller skeppstabellerna, har redovisningen för hvar tionde år, börjande med 1565, gjorts fylligare, framför allt genom starkare specificering av både varuslag och fartygens »hemorter»; dessutom tillkomma för dessa år vissa andra kompletteringar, bl. a. också till sjöfartstabellerna. I den volym som fått titeln Varetabeller B har genomförts en uppställning med huvudindelning efter länder och orter samt alla år i följd under dessa, med fartygens »hemorter» som underindelning. Allt detta hänför sig närmast till första serien, före 1660. Sjöfartstabellerna i andra serien äro nästan exakt lika den första seriens, endast med undantag att trafiken genom Stora Bält 1701—48 har tillkommit som en särskild avdelning; serien går till 1783. Däremot äro varutabellerna för den senare perioden — som i deras fall slutar med 1720 — huvudsakligen uppställda i löpande text, för att spara utrymme. Nästan allt detta är mycket överskådligt, medan visserligen de vidlyftiga ytterligare specifikationerna i noter ej äro lika lätt tillgängliga och likväl ofta måste tas till hjälp också för ämnen som utan vidare kunna utläsas ur originalen.

Häri ligger obestriddigen att utgivarna ha tagit hårt på originalmaterialet och i den enhetliga behandlingens åtminstone antagna intresse ha försvårat en kritik av källan. Christensen upplyser exempelvis i fråga om det tullfria svenska godset, att det vid en viss tidpunkt omsorgsfullt redovisades av två bland de tre tullskrivare på hvilka uppgiften var fördelad, medan den tredje principiellt förbigick det helt och hållet; genom att dessa tre redovisningar sammanslagits i publikationen ha siffrorna på denna punkt blivit varken fågel eller fisk. Det lönar sig emellertid ej mycket att nu diskutera felen i arbetets planläggning, av skäl som redan ha antydts. Delvis består försummelsen i att själva publikationen endast knapphändigt redogör för källans karaktär, så att en forskare som endast känner materialet i dess tryckta form lätt blir missledd. Minst försvarligt förefaller det mig att förorden till de senare volymerna ej med ett ord antyda den kritik som redan hade framträtt när de utgavos, och att tabellernas uppställning än mindre har tagit hänsyn ens till de mest oemotsägligt berättigade delarna av kritiken. Därför är det nödvändigt att vid all användning av räkenskaperna ha de kritiska framställningarna till hands. Främst gäller detta Christensens stora avhandling, fastän det visserligen samtidigt måste medges att den ej är mycket överskådlig och väl kunde behöva få vid sin sida en lätthanterlig hjälpreda för läsare av de tryckta Öresunds-tabellerna. Eftersom man ej gärna kan tänka på någon omarbetning eller komplettering av dessa, vore det rimligt om man från dansk sida ville åtaga sig den måttliga kostnaden för ett sådant litet häfte, naturligtast på engelska.

Kritiken av den stora publikationen riktade sig nästan tidigast mot upp-

gifterna om fartygens »Hjemsted«, som behärnska varutabellerna nästan lika mycket som sjöfartstabellerna. De två holländska forskarna van Brakel och Brünner visade nämligen starka skäl för att det i verkligheten ej har varit fråga om fartygens utan om skepparnas hemorter och att de stora handelsflottor som på grundval av publikationen hade tillerkänts en mängd holländska småorter aldrig ha existerat. Nina Bang — som i förordet till första bandet omväxlande talade om uppgifterna som gällande fartygens och skepparnas hemorter — fick del av van Brakels kritik redan före publiceringen därav men avvisade den. Senare undersökningar ha emellertid endast bekräftat de två nederländska forskarnas resultat, så att det ej kan råda något rimligt tvivel om det verkliga förhållandet. Frågans vikt för annat än specifikt nederländsk sjöfartshistoria är emellertid ej överbäddigande, eftersom åtminstone i det stora flertalet fall nationaliteten — i motsats till orten — får antas vara riktigt angiven också för själva fartygen.

Den kritik som hittills har framkommit har nästan helt och hållet gällt tiden före 1640. Enda väsentliga undantaget därifrån utgör Walther Vogels dubbla uppsats, och den inskränker sig i huvudsak till sjöfarten samt utslutande till Lübeck och Danzig. Det vore önskvärt att den fortsatta forskningen kunde inriktas på tiden efter 1640. I särskild grad är detta fallet ur svensk synpunkt, därför att tullfriheten för svenska varor i Öresund upphörde med freden i Frederiksborg 1720 och räkenskapernas största betydelse för studiet av Sveriges utrikeshandel — till skillnad från dess sjöfart — så tillvida borde tillhöra tiden därefter. Nu sluta de tryckta varutabellerna just med detta årtal och synas ej heller åtminstone inom närmare framtid komma att fortsättas därutöver. Men de i det danske Rigsarkiv deponerade manuskript-tabellerna för den följande tiden, fram till 1783, böra också kunna komma svenska forskare till godo, så snart förbindelsen över Öresund på nytt blir fri.

Det föregående kan möjligen förefalla en läsare ganska utförligt som litteraturöversikt betraktat. Men det förbigår likväl helt eller delvis en mängd av de kritiska frågor som Öresundstullräkenskaperna föranleda. Emellertid skall jag ej försöka mig på någon mer uttömmande redogörelse utan avslutningsvis endast något fylligare beröra Christensens stora bok, som inklusive bilagor uppgår till nära 500 tättryckta kvartsidor utöver ett tjugotal särskilt välkomna och som regel mycket överskådliga diagram i en särskild ficka till boken. I någon mån leder detta mig visserligen oundgängligen något utanför gränserna för det egentliga ämnet.

Avhandlingen har ett dubbelt föremål, som kommer till uttryck genom skillnaden mellan över- och undertitel. Dess ena uppgift består sålunda i ett studium av den holländska Östersjö-handeln och sjöfarten fram emot 1640, den andra i att källkritiskt undersöka främst Öresundstullräkenskaperna och därjämte de använda holländska källorna. Dessa två uppgifter ha ej utskilts till två fristående framställningar utan kors hvaranda i boken, och det kan ej nekas att detta minskar dess överskådlighet samt lämnar läsaren i ovisshet om syftet med vissa delar av framställningen. Delvis sammanhänger dualismen förmodligen med att det rika holländska material författaren har sammanfört visat sig ge ganska måttliga bidrag till kontrollen av räkenskaperna, fastän denna uppgift förmodligen har varit hvad de hade väntats tillgodose. Det är egentligen de i notariatsregistren intagna

certepartierna som kunnat användas till kontroll, och ej heller de äro i så måtto jämförbara med de olika Östersjöhamnarnas tullräkenskaper.

Visserligen framgår det av förordet liksom av hela boken, att författaren allt igenom har fullföljt en enhetlig — i mitt tycke särdeles viktig — uppgift, nämligen att lämna bidrag till värdet av kvantitativa bestämningar inom historieforskningen och särskilt i fråga om handelshistorien. Men det är givet att en så vidlyftig framställning som det här gäller ej kan sammanhållas kring en sådan uppgift; de kvantitativa bestämningarna måste här få betydelse som bevisning för de sakliga föremålen. En läsare av boken gör klokast i att börja med den danska resumé som avslutar arbetet (eller den engelska avslutningen med i huvudsak samma innehåll). Denna är mycket överskådlig och upplysande, men det förefaller mig karakteristiskt att den är disponerad på helt annat sätt än själva boken.

De källkritiska uppgifterna tillgodoses främst genom kapitlen I, II, VI och VII samt delvis V, jämte dithörande bilagor och diagram. En hel del av resultaten har redan återgivits i det föregående, och denna del av arbetet är enligt min mening värd den högsta uppskattning. Karakteristiskt för författaren är i synnerhet hans lugna och välbalanserade omdömesförmåga, lika avlägsen från hyperkritik som från lättrogenhet; därmed förmåler sig naturligt hans strävan att göra kritiken positiv, uppbyggande. Det är nästan för litet sagt att arbetet därigenom har blivit vår ojämförligt bästa hjälp till att förstå Öresundstull-räkenskapernas innebörd och användbarhet. Min enda väsentliga anmärkning mot denna del av arbetet är att författaren i hög grad har låtit sina föregångare bestämma problemställningarna. Åtskilligt av hvad som utförligt dokumenteras är enligt min mening ej av avgörande vikt och kunde med fördel ha avfärdats i några korta exkurser. Men det är möjligt att flertalet forskare på denna punkt skulle ge författaren rätt.

Avhandlingens andra och något större del utgör ett försök att fastställa den holländska Östersjöhandels och -sjöfartens karaktär, framför allt dess inre konstruktion och handelstekniska, i någon mån också handelsrättsliga prägel. Delvis går författaren därvid i Arups spår, i det att dennes ovanligt värdefulla gradualavhandling *Studier i engelsk og tysk handels historie* (1907) har just denna prägel; av andra länders författare är det kanske framför allt den under det första världskriget stupade Hagedorns stora studie över Emdens handel i slutet av 1500-talet som gäller samma ämnen. Denna del av sin framställning bygger Christensen i första rummet på sina två holländska handelsarkiv. Den intensiva bearbetning han underkastar dem skulle förmodligen många tillmäta större värde än jag förmår. Hvad som närmast inger betänkligheter är att författaren ej på alla punkter förefaller vara riktigt hemmastadd i den allmänna ekonomiska historien, hvilket i detta fall bl. a. skulle ha krävt större förtrogenhet med den engelska utvecklingen och dess litteratur, som nu i princip helt och hållet har lämnats å sido.

De företagsformer det här gäller karakteriseras ej lyckligt genom att betecknas som »moderna» eller »kapitalistiska». De små företagsenheter av handlingen studerar tillhöra visserligen den från korstågstens norditalienska städer utgående företagstyp som tog sin största omfattning i 1800-talets enkla bolag och handelsbolag, den rörliga, »atomistiska» hushållningens företagsformer. Men den fasta kapitalbildningen fick sin företagsform i

handels- eller aktiekompanierna, från hvilka aktiebolagen med obetydliga förändringar härstamma; och det är i dem, icke i handelsbolagen, som den »moderna» eller »kapitalistiska» företagsformen i vår tids ögon består. Denna dualism i utvecklingen blir ej ens antydd i avhandlingen.

Därtill kommer att författarens stöd för antagandet om de ifrågavarande små partederiernas och det samtida Hollands ställning som »kapitalismens» genombrottsland och -tid består i företeelser som gå mycket längre tillbaka. Så finner han bevis för »det kraftiga omslaget till moderna former för disposition och betalning av varuomsättning under de tre sista årtiondena av det sextonde århundradet» i att van Adrichem på 1590-talet men ej på 1570-talet spekulerade i växelkursernas fluktuationer. Detta måste jag beteckna som alldeles ohållbart. Redan i mitten av 1500-talet hade växelkurs-spekulationen blivit så spridd att den gjordes till föremål för lagstiftning; och kort efteråt började exempelvis Sir Thomas Gresham sina ryktbara växelkurs-manipulationer, medan Thomas Wilsons 1572 utgivna Discourse upon Usury gjorde just denna företeelse, under namn av »dry exchange», till föremål för våldsamma diatriber. Över huvud taget förefaller avhandlingen ej på långt när tillräckligt ta hänsyn till att de få bevarade rester av holländska affärsarkiv som nu kunna studeras ingalunda behöva ha varit så representativa för förhållandena i allmänhet att man med ledning av dem kan draga i minsta grad säkra slutsatser om »kapitalismens» kronologi.

Å andra sidan erbjuder framställningen av van Adrichems handelshus i Delft åskådliga bilder av en företagsam och skicklig holländsk affärsmans verksamhetssätt. Detta kastar enligt min mening långt mer ljus över handelshistorien än exempelvis författarens i och för sig bindande bevisning för att skepparen fungerade som rederiets ganska osjälvständige tjänsteman och ej som den verkliga företagaren, hvilket förefaller mig som en fråga av underordnad vikt, fastän visserligen den bekämpade uppfattningen har haft åtskilliga tidigare förespråkare.

Alldeles oavsett dessa invändningar utgör avhandlingen ett av de värdefullaste tillskott som den ekonomisk-historiska litteraturen på ganska länge har fått, framför allt genom den skicklighet hvarmed en numerisk och positiv kritik av Öresundstullräkenskaperna har genomförts.

Eli F. Heckscher.

ga
om
är.

de
se
ka.
ör
na
på
oe-
rs-
g;
ra
se
e«,
d-
ter
rit
av
gi.
s i
ns
an-
ng
an
ga
ar

de-
ge
ch